

POŠTNINA PLAČANA V GOTOVINI

DEJANJE

DECEMBER
LETO I
1938-10

DR. ANDREJ GOSAR: ZAPISKI NA ROBU • JOŽE BREJC: PESEM BREZ KONCA / CVET IZ PRSI / SVET ČISTIH ROŽ • HELENA JAKLIČ: PETLETNICA • IVO PIRKOVIČ: ČLOVEK IN SODOBNA PODOBA STVARSTVA • JOŽE ZEMLJAK: BOJ ZA DEMOKRACIJO • DOKUMENTI: EMANUEL MOUNIER: KATOLIČANI V SVETU • PREGLEDI: OB VPRAŠANJU SLOVANSKE SKUPNOSTI • KNJIŽEVNA POROČILA

DEJANJE

MESEČNIK ZA GOSPODARSTVO, KULTURO IN POLITIKO

Izhaja 15. vsakega meseca razen v juliju in avgustu. — Za uredništvo in izdajatelja odgovarja Miro Jeršič v Ljubljani. Vse dopise na uredništvo in upravo je naslavljeni na naslov: Ljubljana, poštni predal 103. — Tiska Zadružna tiskarna v Ljubljani, Tyrševa cesta 17 (predstavnik Maks Blejec). — Revija stane letno 80 din, polletno 40 din, posamezna številka v razprodaji 10 din. Naročnino je pošiljati na poštni čekovni račun št. 17.631.

Ob koncu prvega letnika

prosimo tiste naročnike, ki so poravnali do sedaj samo del naročnine, da nam nemudoma nakažejo še ostalo naročnino. Naš čekovni račun je 17.631.

Prejeli smo v oceno:

Dr. Andrej Gosar: *Gospodarstvo po načrtu, njegove naloge in problemi*. Socialno-ekonomski inštitut v Ljubljani, 1938.

Dr. Francè Veber: *Nacionalizem in krščanstvo*. Kulturna pisma Slovencem. V Ljubljani 1938.

Rudolf Kresal: *Študent Štefan*. Roman. Založba Slovensko delo, Ljubljana 1938.

Walter Schubart: *Europa und die Seele des Ostens*. Vita nova Verlag, Luzern 1938.

Otto Michael: *Die Stunde des Barabbas*, Novelle. Vita nova Verlag, Luzern 1938.

Otto Karrer: *Die geheime Offenbarung*. Verlagsanstalt Benziger, Einsiedeln 1938.

Konrad Falke: *Was geht vor in der Welt*. Verlag Oprecht, Zürich-New York 1938.

ZAPISKI NA ROBU

Z moralo je nekako tako kot z denarjem. Kadar je v veljavi dvojen denar, eden dober, drugi slab, tedaj slabši denar hitro izrine dobrega iz prometa. Prav tako izpodriva slabša morala oziroma nemorala boljše, dokler je popolnoma ne izpodrine.

Razlika pa je v tem: Slab denar prevlada v prometu nad dobrim, ker se ga hoče vsak čimprej znebiti, dobrega pa skrbno pridržuje zase; slabša morala oziroma nemorala pa zmaga, ker ljudem godi in prija, ker bi se radi znebili zaprek in ovir dobre, resnične morale.

*

Marsikdo se danes začudeno vprašuje, kako je mogoče, da se ljudje tako spreminjajo. Včeraj še smo jih slišali, kako so jim bila usta polna besedi o svobodi, demokraciji in kar je še podobnih pridobitev modernega časa. Danes pa jih vidiš med najvnetejšimi zagovorniki neomejene, nad vsakršno kritično presojo vzvišene avtoritarnosti, če kaže, tudi nasilnosti, vsekakor pa brezpogojne discipline in poslušnosti različnim voditeljem, tudi kadar nas vodijo po najbolj zgrešenih in usodnih potih.

Odkod ta nagla in čudna sprememba; kje je pravi vzrok, da so se v naših dneh tako mnogi vidni ljudje, ki bi morali s svojo načelnostjo in poštenjem v javnem življenju drugim svetiti in jih voditi, tako lahko in voljno oprijeli teh novih nazorov?

Odgovor na to vprašanje je očit: Tako se je zgodilo zato, ker nova miselnost močnejše in oblastnejše odvezuje vsakršnega ozira na to, kaj je zares dobro in prav, ker jim dovoljuje, da sebi in drugim samovoljno krojijo resnico in pravico ter si lahko v svoji oblastitjelnosti in sebičnosti druge po mili volji zaslužujejo. Ker jim to ugaja, zato so tako hitro pozabili na prejšnja načela, zato so se tako radi oklenili novih idej.

Ne smemo se namreč varati. Nekdanje svobodoljubne besede današnjih avtoritarcev so bile predvsem le besede, njih pravo mišljenje in teženje pa je bilo drugačno. Kakor se namreč prava vsebina in vrednost telesne stvari pokaže navadno šele tedaj, če jo prelomiš, razbiješ ali kako drugače razdeneš, tako se tudi v duhovnem življenju razkrije prava vsebina in kakovost ljudi večinoma šele ob prelomu časov in njihovih idejnih tokov. Tudi mi živimo ob takem prelomu. Zato doživljamo, da se pred nami

razgalja nelepa, pa resnična notranjost ljudi, medtem ko je bila njih prejšnja, svobodoljubna in zaradi tega prikupljiva podoba neresnična, mnogokrat kar zlagana.

*

Kdor zaduši sleherno kritiko, se zdi kakor cestni mojster, ki bi dal z javne poti odstraniti vse kažipote, znamenja, pregraje in ograje, ki kažejo vozniku, da ve tudi po neznani cesti, kod in kako varno voziti. Razlika je samo v tem, da bi se na taki poti ponesrečili in pobili le drugi ljudje, medtem ko drvi oblastnik brez kritike tudi sam v nesrečo in prepad.

*

Sklicevanje na avtoriteto je mnogokrat samo plašč, pod katerim se skriva umska in moralna slabost človeka, ki bi hotel več veljati, kot mu po pravici pristoji. Kdor je res kaj, kdor ima res kaj pokazati, se ne bo skliceval na svojo avtoriteto, se ne bo skrival za nikakršno avtoritarnost, marveč bo le-to odklanjal in se temu upiral. Njegova veljava in avtoriteta je namreč mnogo bolj utemeljena in zajamčena v njegovem znanju, njegovih delih, lastnostih in sposobnostih, skratka v njegovi osebnosti.

To, da danes toliko govorimo o potrebi in pomenu avtoritete, da smo postali tako avtoritarni, je predvsem le znak in dokaz, da nam manjka pravih osebnosti, da nimamo resničnih avtoritet.

*

Tragika nas modernih ljudi je, da ne znamo in ne moremo nič več živeti neposredno od tega, kar si lahko vsak sam pridela in izdela, sploh kar si lahko vsak sam napravi, marveč smo vse vprek navezani drug na drugega. To je krivo, da je naše življenje postalo tako na vse strani prepleteno in zamotano, da ga moremo sami le z največjim naporom svojih umskih in moralnih sil zares obvladati in dobro urejati — ali pa se moramo sprijazniti s tem, da prevzamejo to vlogo v družbi le nekateri najmočnejši, najodločnejši in najbolj brezobzirni poedinci, katerim se morajo drugi v vsem brezpogojno pokoriti.

Ena največjih in najbolj usodnih slabosti povojnega rodu je ravno v tem, da ne zna in si ne upa sam nositi glavne odgovornosti za svojo lastno usodo, marveč jo skuša prevaliti na različne voditelje in diktatorje, katerim se suženjsko podreja. V tem je sedanji rod komaj kaj boljši od rimske drhali, o kateri je Juvenal zaničljivo dejal, da za košček kruha in cirkuške igre prodaja svojo svobodo.

*

Narod, ki ne zna ali si ne upa svojih javnih zadev sam voditi in upravljati, marveč jih komur koli prepusti in zaupa, je politično nezrel, bolan ali pa ostarel in zapisan smrti.

PESEM BREZ KONCA

I.

Razveži svoje sanjave lase,
odpri oči, saj zdaj je dobri mrak,
tesno se vleži poleg mene vznak.
Tako ležala bova vse do dne.

Slaščica tvoje rjave so oči,
prav take so, kot španski je tobak
in žalostne ko mokri mestni tlak,
globoke kot zrcalo naših dni.

Zaspi mi tu, zaspi, zaspi, zaspi!
Jaz sklanjam se kot lepa ura nate
in tiho niham s časom nad slastmi

in božam ti lase pobožne, zlate,
v požirkih pijem z ustnic vročo kri,
vsak čas pretopil se do dna bom vate.

II.

Sedaj, ko čutimo jesen nad nami,
prejokam se nad tvojimi očmi
vso sivo, dolgo noč, ko med ženami
opojnimi te iščem in te ni.

In tipljem za teboj, te divje ljubim,
a vse se v večno mi jesen gubi,
obstani kje, saj ti obljubim,
da vrnem s tabo v sredo se stvari.

Ko bo prišla pomlad po tej jeseni
in bo svetloba vzvalovila dušo,
bova zazrla domek svoj zeleni.

Takrat te bom položil v mehko rušo
in ti dejal: »Tesno se me okleni
in svoje daljne kraje razodeni.«

JOŽE BREJC

CVET IZ PRSI

Iz mojih prsi cvet poganja,
njegova rast je iz krvi,
nad mojim se telesom sklanja,
po belih svečah mi diši.

Jož, moje je telesce trata,
ustvarjeno je iz prsti —
in sonce, dež na njem igrata
se igre svoje. Zdaj kali

iz mene ta prečudna roža
iz venčnih listov, rožnih vrst; —
in moja nežna, bela koža
je trpka, rjava, gnojna prst.

JOŽE BREJC

SVET ČISTIH ROŽ

Samo tri rože s sabo sem si vzela
sem v novo urejeni svet.
Na prsi vse tri sem pripel —
in jaz četrti bil sem cvet.

Zavezal z ruto modre sem oči,
da se prikazal ne bi kak spomin,
da ne bi videl prejšnjih dni,
ne hribčkov, gajev in dolin.

Kot deček v igri sem ostal
s to ruto tam, kjer se dele
potočki, hribčki od planjav
na novo ustvarjene zemlje.

Na zemlji tej pa sem odkrit,
izrezan ves sem iz srca
in še iz Jezusa, ki skrit
leži nekje v globinah dna.

PETLETNICA

Slika se je lepo posrečila. Namenoma sem se slikala oblečena tako, kakor sem na cesti. Tam me namreč najraje zaloti ugi-banje, kako sem videti takole v večno enaki obleki z večno istimi kretnjami. Obraz me je prav za prav iznenadil: skozi žalostni izraz sili še vse nedokončano, mehko, spremenljivo, mlado obličje. Brada je ohranila svoje jamice, ustnice svojo vijugo, nič potez in gub ni še zaznati. Samo oči me motijo, izraz in pa belina obraza. Otožnost je razlita preko obraza. To je menda zadnji izraz hrepeneče mladosti, to je že skoraj na pragu, to je tam, ko človek še noče stopiti na prizorišče. Jaz, ki si domišljam, da se poznam, trdim, da preseva skozi kožo moja remoč, pomanjkanje volje do življenja in uspehov. Fotograf me je silil, naj se zasmejem. Ubogala sem in dobro vem, da sem se nasmejala, čeprav zdajle niti ne vidim sledu smeha. Le na ustnicah nemi kakor daljni spomin. To me muči. Že se ne znam več prav smejati. Ne morem se. Tudi oči me motijo. Preveč so se poglobile. Take niso bile. Kakor dva temna kroga so zdaj.

Že kar tole pišem, čisto kratek čas je od tega, sem se hipno spremenila. Ne vem za koliko časa. Zgrabila me je silna želja po življenju, po kakršnemkoli. Preden sem začela pisati, sta bili v meni noč in teža. Potem so mi solze zalile oči in sem zakrila obraz s krikom: »Pomota!« Zapisala sem besedo in solze so se posušile. Željo imam, najti tej usodni pomoti ime, podobo. Morda bom v njeni senci zagledala sebe. Celo upam v to. Obraz se zelo pogosto spreminja, razpoloženje je še kakor v aprilu, duša se vije v vseh možnih oblikah. Vse kaže, da spremembam še ni konca. Še se bo porodila nova podoba, nova oblika.

Hodim po cestah in se zabavam s čisto navadnimi dogodki. Tako na priliko gledam izložbe, ustavljam se ob knjigarnah in kino reklamah, gledam za znanci, postajam s sošolkami, opazujem mimoidoče. Nekaj, kar bi bilo po starih nazorih skoraj nedostojno ali nesmiselno. Pa ni napačna zabava to. Včasih te ohrani v ravnotežju po cele dneve. Obisk filmske predstave te napoji za teden dni.

Ko pridem domov, mi izročijo pošto. Grem v svojo mračno sobo. Tam je najlepše na svetu. Samo še v njej nastopam kot trden človek, ki hoče nekaj biti in veljati. Postelje v jutro nisem zagrnila, vedno je pripravljena za odpočitek. Dan sam je predolg. Do tega sem prišla že nekaj mesecev sèm in nujno s to mislijo zatisnem oči. Včasih je bilo, da so nam branili posteljo. Ko pa človek začne dvomiti v nauke drugih, si ustvari svoja mnenja. Morda je to neke vrste razbolelost. Ne vem. Toda pomislite! Delavcu počivajo roke eno uro, jaz pa živim v knji-

gah po ves dan od dvanajstega leta naprej. Ne moremo se pomiriti, pomislite, da so misli večno zbrane okoli nas v tistem strašnem kolobarju našega duševnega obzorja in da jim nikoli ni preveč počitka.

Ko sem vstopila v hišo pred nekaj minutami, nisem pozdravila. Čisto iz navadnega razloga: grem in pridem, grem in pridem. Mami nisem točno odgovorila na vprašanje, kje sem hodila. Čisto iz umevnega razloga: nikjer in povsod, sem in tja po cestah.

Potem preberem pismo.

Draga tovarišica!

Prirediti nameravamo petletnico naše mature. Pridi gotovo 10. t. m. v zavod!

Pozdrav od Lide D.

Nekaj velikega se dogaja v meni ob tem drobnem, kratkem pismu, nekaj preteklosti lega name z vso težo in mi tlači čelo, nekaj trpke sedanjosti mi dviga prsi zelo burno in oči se zapirajo pred temo, ki je bodočnost.

»Na noben način se ne udeležim obletnice.«

Odleglo mi je za hip. Na vrata je potrkala stara Ivana, ki pomaga zdolaj v kuhinji. Pravi, da želijo, naj pridem doli. Videla sem, da se je začudila, ko me je zagledala na postelji ob belem dnevu. To se ji ne zdi v redu, pa me vseeno ne obsoja. Ona kar glasno vzdihuje, da ni prav, da mladim ljudem ne dajo dela. Tolče se s pestjo po čelu in tudi zajoka ob vsaki taki priliki.

Mama me že vprašuje po pismu. Človek niti ne misli, da bi sam od sebe kaj povedal. Preveč smo bili vajeni vedno vsak sam s seboj opraviti in smo izgubili smisel za dajanje pojasnil. Mama nenadoma vzklikne, da se moram udeležiti obletnice, da se to spodobi in da celo koristi — pomisli, da imajo nekatere dobre zveze in da je to tudi razvedrilo zate! — Svojega sklepa nočem povedati. Zasmem se ji izgubljeno in grem očetu brat časopise.

Berem. Bessie Simpson se je nasmejala. Dvignila je svoje oči in veliki globus bi se skoraj zamajal. Rešili so ga, uprli so obenj ramena. Državniki in kralji postajajo ljubitelji športa, umetnosti. Vrše se velika politična potovanja vsevprek, žene spremljajo moške konferencam in dobivajo šopke. Vstajajo lise, gnoj grozi, rak uničuje: že gre za velike kirurgične operacije, da se obreže nagnito jabolko sveta.

Jutro se zbudi kot čisto novo čudo, ki ga je treba od blizu pogledati. Kako? Treba bi bilo dosti fantazije, da bi si človek sam sproti delal načrt za vsak dan. Tako pa me že v postelji popustita moč in volja po neki določeni obliki dneva. Drugi

gredo v službo in h gospodinjstvu. Stara Ivana ropota že dosti dolgo po kuhinji. Čez čas bo najbrž prišla pogledat, če sem še pri življenju. Poslala jo bo mama vsa v malenkostnih skrbeh, če sem se odločila za petletnico. Vsaka muha, ki brenči okoli mene, se ji zdi silno važna in potrebna. Zdaj naj torej še o tem razmišljam. Navadila sem se toliko časa zavlačevati sklepe, da gre med tem pravi čas mimo in ni več možna rešitev. Ta nemožnost me končno čisto pomiri in poživi. Toda danes to ne bo mogoče.

Zadnji čas je, da premislim. Kje naj začnem? Ležé ne bo šlo. Vstanem hitro in se oblečem. Precej sem izmučena. Ozrem se v zrcalo. Vsak dan znova iščem svoj obraz in med dnevom mu često ne morem razbrati potez. Preveč pestra je množica misli. Vsaka misel po svoje oblikuje človekovo podobo. Moj obraz se menda spreminja, seveda ne dosti, ker nimam volje in moči, da bi s trajno mislijo ali trajnim razpoloženjem zgneta obrazu obliko. Ta nemoč pusti očem nekaj začuden in melanholičen izraz, ustnicam pusti nekaj nemir. Bog vedi! Dostikrat se začudim nad seboj in se bojim svoje gibljivosti. Dostikrat se v meni kakor očitaneje človeka dvigne val čudne žalosti, ki mi zagrne obraz in vse telo in se sprehaja po meni naravnost z nenavadno bolečino. Sedem in porabim v opravičilo star izraz o utrujenosti. Moram se malo odpočiti. Če me zgrabi na cesti, se mi korak začne ustavljati, obraz izgubi svojo podobo. Privlečem se do izložbenih oken ali do časnikov, nalepljenih tam na deskah v odrešenje, in berem zelo pozorno, da dobim opore za nadaljnjo pot.

Stopim k omari in vzamem v roke staro mapo iz šolskih let. V njej je spravljena diploma. Razgrnem jo čisto mehanično. Od izpita si še nisem nikdar priklicala jasno v zavest, da imam univerzo za seboj. Zdajle si moram to misel osvojiti. Med sošolkami imam samo jaz univerzo, torej se moram pripraviti na slavne čestitke, na klice in stiskanje rok in na blagrovanje in na pripovedovanje. Pametno bi bilo, da vzamem diplomu s seboj, da bom laže opravila.

V meni nekaj raste, nekaj ponos, zavest spričo lastnega dviga. Na vsak način bom šla na slavje. Sedela bom v sredi med njimi. Sredina mi je šla že od nekdanj, še iz tistih šolskih časov, ko smo se ob koncu leta slikale na vrtu in so me potegnile v sredo. Bila sem malo skrita za drugimi in tedaj je eni zdrsnil z ustnic vzklik: »Zadosti je, če je le tvoje čelo naslikano!« To je bila kakor zdravica ob slovesu in zame močna, lepa zdravica, potrdilo mene same, popotnica za težke čase. Vsekakor se moram udeležiti slavlja zaradi njih samih, dobrih, resničnih sošolk. Takrat so bile vse silno resnične in odkrite spričo dolgega sožitja. Moram jih videti.

Po stopnicah se nevoljno vzpenja stara Ivana in me dokaj

čudno ogleduje. Končno pripomni: »Kava je že hladna.« Stopim hitro za njo, da jo popijem. V kuhinji me ustavi mama: »Si že javila svojo udeležbo?«

»Kakšno?«

»Za petletnico mature.«

»To se razume, mama, šla bom.«

Njeno oko se zaiskri, roka ji komaj zaznavno zadrhti. Težak kamen se ji je odvalil od srca.

Zalotila me je misel o krivdi. Muči me danes, kakor se mi vsiljuje vedno takrat, kadar se opravičim mirno, zavedajoč se krivde drugih. Opravičujem svoje stanje. Tedaj se tisto poglavje odpre natančno, z jasnimi črkami in me vznemirja. Vznemirja me, ker si začnem očitati, ker je to, kakršna sem bila in sem še po zunanosti, popolnoma v neskladu z vsem mojim razjedajočim glodanjem po duši. Kakšnih grehov naj se še obtožujem? Včasih v nedavnih dneh smo jih znali na izust, kakor bi jih držali v roki. Zdaj mi pridejo kakor golobčki na prst, ne da bi se moje duševnosti kaj dotaknili. Zastonj jih kličem v spomin. Uberem težjo pot: notranjost samo bi rada zgnetla v neko podobo, ki bi odsevala v njej moja velika krivda. Že hočem zgrabiti to težko posrečeno projekcijo, ko se mi iznenada misel umakne in ostane kepa brez vsake oblike. Tedaj se zamislim v daljo kakor v preteklost in vse moreče stanje se strne v sivo ozadje. Ta sivina me vso prevzame. Pride mi kakor pajčolan, s katerim naj ovijem svojo neizklesanost, svojo razdrobljenost, da se še to ne porazgubi, kar je takole zbranega.

Črnilo je pripravljeno. Kaj naj napišem? Enostavno, da pridem. Hlad mi zaleze v pest. Spustim pero, da si ugrejem roko. Čisto mehanično vstanem in začnem hoditi kakor vedno, kadar ne vidim izhoda ali mi kak slučaj položi odločitev v roko. Ta vražja hoja! Postala si mi že bolezen. Pogled mi pade znova na diplomu. Nekje imam svoj prostor. To mesto mi gre po vseh zunanjih pravilih. Če me ne bi bilo, bi čisto upravičeno stal en prostor nezaseden in v vsem večeru bi zvenel nek akord nesoglasja.

»Ne grem!«

Vzklik mi je privrel čisto iz dna upornega razuma. V vabilo bom stisnila izpričevalo in diplomu in poslala tisti, ki pripravlja petletnico, da bo razgrnila papirje sredi molka na slavnostni mizi ali položila na moj sedež in bodo vse prišle stikat po redih. Vzkliknile bodo pol zadovoljne: »Redi so ob veljavo.« Tedaj mi bo dobro, da ne bom navzoča. To spričevalo naj me zastopa. Spričevalo lahko mirno praznuje svojo petletnico med njimi, ostalo je nespremenjeno, skrbno shranjeno v omari, dočim se njegovi dvojniki potikajo v zaprtih državnih predalih. Jaz pa nisem več tista. Zame ni petletnice, zame je vsak dan nekaj

čisto novega. Ne spoznam se. »Blagovolite me v spričevalu sprejeti tako, kakršno ste me poznale!« Tako bo bolje, da ne bo motena domačnost večera.

Zgrnem pismen papir in ga potisnem v zavojček. Ne grem. Ne spadam več v njihove vrste. Čisto med nje prav za prav nisem spadala nikoli. Držale so me vedno ob strani, kakor nekoga, s katerim ni dostojno, da bi hodili roko v roki, ker mu gre mesto pred njimi. Zdaj bi me gledale z nekim zadoščenjem, kar bi me razveselilo. Vseeno. Ne grem. Ne morem narediti pravega obraza. Ne morem se določiti. Pogledovale bi me skrivaj in bog vedi, kaj bi mislile. Nočem se izpostavljati. Zadelo bi me, da bi moj toliko izmučeni duševni obraz prišel še enkrat v stare mlino, po taktu ropotajoče. Tudi Angelika in Dora in Melita in Gerti ne bodo prišle. Nekateri so poročeni in bodo prišle s prvim otrokom. Ima morda že tri leta in lepo hodi. Tako bo navzočih še pet fantkov, kakor mi je razlagala Melita. Pet vidnih znamenj, pet sadov trdega življenja in ugodnih razmer in mladosti in ženske nature. Zdi se, da bodo otročiči sedeli v sredini kakor najvažnejši gostje. Vse jih bomo gledale. Prav za prav bi bila rada navzoča, ker si celo domišljam, da nekaj poznam človeško psiho in si ustvarjam podobo ljudi po njih izraznih kretnjah. Izza ozadja mnogih oči bo vstalo tiho vprašanje nerazrešenosti, tiho očitiranje usodi in življenju, tiha kritika svetovnega reda. Ne grem.

Hitro sedem in napišem kratko: »Draga X. Y., žal, da mi je udeležba popolnoma nemogoča. Vse navzoče prisrčno pozdravljam.«

Zapečatim hitro in stopim do Ivane: »Odnesi pismo nemudoma.« Ivana našobi stara usta, pritisne pismo tesno, da se poznajo prsti, si popravi predpasnik, zaveže ruto in odide. Vajena je hitro ustrezati.

Stopim nazaj v svojo sobo. Popade me jeza nad samo seboj. Čemu si odklonila? Vzela si si priliko, kjer bi lahko s svojo navzočnostjo posebila veliko krivico tega čudnega reda. Povedala bi jim ostro v obraz, da bi jih zadelo. Zakaj? Česa so one krive? Mar zato, ker jim usoda prizanaša, ali zato, ker jih ves družabni red ščiti? Prav je, da ne grem. Rada si dovolim ob izrednih prilikah tudi kakšno silno šalo. Storila bi čisto mehanično tole: fantkom bi dala diplomo, da bi se z njo igrali. Morda bi jo celo strgali na kosce. Sošolke bi kriknile. Jaz bi se dvignila na stolu in bi jih pomirila: »Nič hudega! To se da prepisati.« Začele bi morda napol tolažeče žugati fantkom, jaz pa bi vzela plašč in bi po francosko odšla. Opotekala bi se po stopnicah, iščoč po žepih kakor utopljenec po trdem predmetu. Tam v diplomah si bila ti v resnici, zdaj pa te ni več. Otroci so se poigrali. Odleglo bi mi in na ulici bi se zasmejala s čisto novim obrazom.

Čutim se skoraj malo poživiljeno, odkar mi je prišla v glavo tista slikovita misel o fantkih in diplomih. Kakor topli veter iz nekdanjih časov, ko sem bila zmogla take slikovite primere. Nekaj je le še v meni, čeprav se porodi čisto slučajno, nenaravno, brez muke. Telo se je pač razbolelo na čisto svojevrsten način. Mračno razpoloženje ga drži kakor bi ga oblagala z vročimi obkladki. Občut neugodja mi tiči prav povsod in zraven nekak ogromen strah pred bolečino. Fizična bolečina je postala kakor môra. Menda se je vsa duševnost razgrnila nad sleherno kapljico krvi. Ne, nisem več sposobna prenašati bolečin, tudi ne najmanjših. Ves organizem se bo nujno spremenil zaradi tega strahu pred bolečino, že vnaprej zaslutene bolečine sedajo name kakor mračno pričakovanje. Iskanje mojih mračnih oči mi je postalo kakor skrivanje velike, neporojene ljubezni. Nekaj novega smo. Nov svet je v nas, nov svet. Nihče nam ga ne more vzeti in mi se ga bomo navadili kakor rodne zemlje, iz katere nas more pregnati sosed le s krvjo in krivo pravdo. Po nekem neznanem redu smo izseljenci, smo naseljenci na novi zemlji, naseljenci, ki se zanje svet ne zmeni dosti, dokler ne odkrijejo v svoji zemlji čuda zakladov. Kako nam pravite? Iščete imen in nas sami izločate in kolnete kakor starši sina, ki je šel nepokorno za svojimi cilji v tuji svet. Istovetite nas z vsem slabim in nas delate slabe. Pustite izseljence, da se v novi zemlji s trudom in znojem udomačijo in boste stali rado vedno pred novim, trdnim, lepim svetom!

Drugo jutro zatem me zbudi in vrže s postelje misel, da je popoldne napovedan sestanek. Mama vé. Treba bo nekaj napraviti. Priti moram stvari do konca.

Vrtim se večno v enem kolobarju in ne pridem nikamor. Ivana me je prišla vprašat, kdaj se odpravim popoldne od doma. Že čisto sem pozabila, da moram oditi. Mama me niti ne vpraša, če morda ne grem. Ne mislim je vznemirjati. Šla bom in ostanem recimo do devete ali desete ure zvečer. Ali bom res šla? Moj prihod bi prinesel veselje in mnogo vzklikanja. Kaj, ko bi šla vseeno? Kakšna je že Dora, Gerta, Minka... Sedele bi ob mizi in bi bile čisto kakor takrat v razredu. Ne! Ne morem. Ne bi bilo tako. Jaz bi le poslušala. Zanesla bi v večer tuje, mračno ozračje, začudenje. Nočem pokvariti ničesar. Naj jim spomin prinese moj obraz in bo vse mirno. Spomini so. Brezdvomno. Sicer bi morala poslati diplomu na svoj prazen sedež. Pred tedni sem prišla na zavod, kjer sem nekoč hodila v šolo v pubertetnih letih. Zagledala sem se v kotu na hodniku, na odru pri tabli, v kapeli, pri risanju v risalnici, v spalnici... Opravičila sem se nemudoma in sem hitro zapustila hišo, da se ne bi solza dvignila v obeh. Nočem se videti. Obraz je bil ves gladek, jasen, prvi boji so se zrealili v obeh in obraz si je

risal od časa do časa prve še nezaznavne poteze. Ah, spomini! Kjer sem videla to svojo prikazen, sem se začudila. V roki držim knjigo vsepovsod in od jutra do večera slišim glas nad seboj: prvo je učenje, šola. Učenje je ležalo čisto na naših ramah, zrasli smo vanj skozi petnajst let in še več. Kar je bilo drugega, so nam skoraj predpisovali, jedli smo čisto mehanično, molili tudi. Kako naj zdajle dopovemo ljudem, da smo zrasli v knjige, v učenje kakor se drevo ukorenini v zemlji, in da zdajle že pet let slonimo izruvani ob cesti.

Dvignem se in grem z doma. Nimam več miru. Zavila bom v stransko ulico? Tam bom prišla naravnost do nebotačnika. Tam se dobimo... Ne, ne grem. Krenem proti Gradu. Lahko si bom še premislila, ali naj iznenadim svoje sošolke, ali naj jih pustim. Zgrabila me je neka sila in čutim, kakor da se moram udeležiti in se pripraviti na zdravico, na govor. Vzpenjam se v hrib in sem trudna od hoje in misli. Kakšen govor? O čem? O čem pa morem govoriti? Oči imam vprte naravnost vase. Ali morem projicirati svoje poglede na dlan in jih pokazati? Zdi se, da ne. Napačna projekcija, odmaknjena od duševnosti. Vidilno idejjo imam. Govorila bi jim lahko o neurejenosti v svetovju in jih vzpodbudila k močni ustvarjalni volji za nov družabni red.

Na Gradu se ustavim. Hotela bi sesti na klopico, toda zasedene so. Mladi fantje sedijo, stegajo roke in gledajo. Nekateri se šalijo. Očividno ne vedo, kako bi čas porabili. »Časa ne znajo porabiti.«

Stavek me je očaral. Pove mi nekaj čisto novega, imenitnega. Pred očmi se mi pojavi tisti spomin na deklico s knjigo v roki. V očeh ima mimogrede solzo. S solzo ni opravila, glavo tišči v črke, solza pa drsi čisto nemoteno po licu kakor krik narave same. Iščem si obraz. V očeh čutim vlago. Odkod? Kakšen opomin uaj bo to? Naj se zamislim v to vlago in se izdam pred svetom? Nikdar. Ostati skrit, neznan sredi tujega sveta, izseljenec mora sam s seboj opraviti. Mora ostati hladen, miren, mora se smejati.

Kaj, ko bi šla vseeno na sestanek? Pogledam na uro. Imam še eno uro časa. Govorila bi, se smejala... Rekla bi enostavno, da mi služba ne prihaja o pravem času, da imam polno snovi za disertacijo. No, začele bi peti slavospeve doktoratu in bila bi spet povezana, vržena k novi nalogi. Ne grem. Nočem, da bi me še kaj doletelo.

Po cesti prihaja mož postave. Ptički so se umaknili. Sedem na sosednjo klopico in gledam policajja čisto brez misli. Tudi mene bi moral vprašati, čemu postopam, saj se mi menda bere na obrazu. Onim se bere malomarnost v vsaki kretnji. Policaj gre mimo... Zasmem se vase. Saj res čakam nekoga. Koga? Kaj? Službo? Ne, niti mi ne pride več na misel. Prišla bo kar po sili. Čakam iznenadenj. Ali bi se izplačalo zdajle vstati in se izmučiti v soncu za denar? Misel mi je čisto tuja. Šla bi čisto

brez obotavljanja za zakladom, za udobjem, za bogastvom. Pričakovanje se je obarvalo z mislimi v pravcati pragozd, v čudež. Čudež po vsej verjetnosti je, mora biti. Sredi vsega ti potrka na srce in te napoji. Čudež je.

In če bi šla zdajle res na sestanek?

Vstanem in stopim na cesto, ki vodi okoli Gradu in doli do svetega Florijana. Spet se spomnim govora in zdravice. Kako sem že prejle držala v roki tisti stavek? »Časa ne znajo porabiti.« Hipno se mi zasveti misel kakor blisk. Da, da! Tudi tukaj je pomota. Huda pomota! Čas so le po delu razdelili. Službe, uradi so delo, vse drugo je le prosti čas. Prosti čas je delu podrejen, nekako le primaknjen. Učili smo se učiti, oni mladi fantje so se učili delati, zdaj pa smo se vsi znašli pred to praznino brezdelja, preko katerega se nismo vadili delati skokov in hoditi.

Delati... Zakaj? Ali je v tem edini smisel? Brat pride z dela in mu je kot bi kaj važnega storil, nekaj zelo važnega. Sedim pred platnom brez podobe. Čisto v sredini je pisano s črnimi črkami: Delo!

Kje je razživetost vsega bitja, napeto gibanje duše in telesa, smiselna zveza človeka s snovjo? Kje je plemeniti trud, vrelec veselja in zadoščenja? Čakamo na delo, kakor črede živali, da nam nataknejo jarem suženjstva. Kaj je delo? Le gibanje rok, nog, napenjanje duha...

Ne grem. Obide me nenadoma silna potrtost. Slišim smeh in tolažeče besede sošolk, jaz pa stojim ob cesti in gledam. Gledam čisto na nov način, kajti tudi gledanja se nismo učili. Učili smo se le učiti. Zakaj? Za životarjenje, za denar, za duhovni dvig? Vse je v redu. Brezhibni so idejni dokazi, vendar moje mračno razpoloženje nekaj sanjari o pomotah, ki so bile izvršene v našem življenju in nas je toliko gledajočih ob cestah.

Pogledam na uro. Pol štirih. Prepozno je. To leže name kakor toplo opravičilo. Pomirim se in stopim do tramvaja. Že so zbrane v krogu, mene ni.

Skrivaj pridem v svojo mračno sobico. Govore o meni, slišim jih in mi je dobro, da ne vidijo mojega obraza. Vidim jih in jih neusmiljeno ocenjujem, jim raziskujem duševnost, jim skušam sugerirati zdravico o »veliki pomoti« in se veselim, da me ne vidijo, da me puste neovirano misliti, kar mi pač pade v glavo.

Pomota! Glavo imam naslonjeno na mizo, nič več ne morem misliti. Uničila me je misel, da sem v tempu časa vendar zaostala za njimi, da bo treba šele začeti. In še huje kakor pekoča solza mi je padla v dušo misel o nepovratku časa, misel o napačno postavljenem temelju, misel o neozdravljivi bolezni...

Oči so mi polne solz. Od spodaj klic mame! Vprašuje, zakaj sem se tako zgodaj vrnila. Hitro odprem vrata in z napol veselim, narejenim glasom zakličem: »Niso vse prišle in je strašno dolgočasno.« Mama odvrne: »To so res čudna dekleta.«

Ugriznem ustnico in nalahno zaprem. Ležem v posteljo na hrbet, da bi nič ne mislila. Po glavi se bodo začeli sprehajati živci. Toda naenkrat planem pokonci, kajti priti moram do nekega vsakdanjega obraza. V četrť ure bo prišla Ivana klicat k večerji. Ozrem se v steno in se mi zazdi, kakor bi tam visela podoba deklice s knjigo v roki in neposušeno solzo na licih... Muči me. Obrazek si je šele začel risati komaj zaznavne poteze. Zgrabim po zrcalu, da si odpodim staro podobo in da zastrmim nad dušo, ki se je razgrnila na obrazu kakor neizgovorjena beseda. Stopim do okna in se spomnim pravljice o preslikani podobi. Ivana že ropota po stopnicah. Njeni težki koraki mi preženejo svetle podobe. Sledim ji takoj z namenom, da se čimprej vrnem.

Ob sedmi uri me sprejme postelja. Čisto brez potrebe mi pride šala, kako bi bilo mogoče živeti brez postelje. Stegnem se na postelji in pogladim žimnico ter ji laskavo zašepečem: »Dobra si, najboljša med vsemi.« Potem se zasmejem. Spomnim se čisto nehote, da smo kot otroci bežali od postelje in da smo si pozneje med študijem iskali čim več bdenja in krokanja. Nazadnje pa je kar naenkrat prišla postelja kakor nadomestek za vse, kar dajejo ljudem večeri in sprehodi. Mar je to že bolezen? Bolnik sam brez sile leže, kadar pride njegov čas. Otrēm si vsiljive misli, kakor bi bile moreče sanje in sedem v postelji. Začnem gledati po knjigah. Kaj naj vzamem v roko? Velika izbira... Čehov?... Maksim Gorkij?... Prejasni ste, presvetli. Kot iz navade mi pride pod roke Proust. Odprem kjer si bodi. Berem.

»Loteva se ga vročični napad. Termometer kaže 40 stopinj. Vseeno! Vstane. Gilberte ga pričakuje v parku. Igrala bosta žogo...« Zaprem knjigo utrujeno, »La Recherche du temps perdu.« Zakaj? Čutim, da nisem razpoložena za ta način branja. Begati od obraza do obraza in zraven še misliti, čutiti, se izražati. Duševnost spajati z vnanjimi slikami... Ne zmorem. Utrudi me. Treba bi bilo moči. Ležem, kakor bi hotela ne biti. Potegnem vrvico na svetiljki. Tema je. Odprem oči. Zdaj mi je dobro in lepo. Zdaj ne vidim nikogar. Zabliska se mi misel: tvoje oči so vate obrnjene. Tvoj svet je teman, neprostoren, brezčasen... Trudiš se nad nemogočim. Projicirati hočeš duševnost, svoj svet na vnanji prostorni svet. Čisto projekcijo hočeš. Bedak! Neprostornemu svetu iščem podob, oblike, snovi... Morda bodo telefonirali na »Šesti oddelek« po pomoč... Bedaki! Hoče se vam neumnih debat, jaz pa sem, sem, sem. Zaprem oči z vzdihom: »Ohrani se mi dolgo, preljubna noč! Držiš mi moj mračni svet

na dlani in jaz ga zložim v stavke, kakor bi se igrala s kamenčki. Prišel bo burkasti dan in bo s svojo težo vse podrl...«

V poldremavici mi priplava pred oči belo pismo: »Udeležba je nemogoča. Stavke se mi zdi preenostaven, preveč odkrit, neprimeren. Zakaj nisem zapisala rajši tole: »Mučim se z brezplodno projekcijo.« Brale bi vsaka posebej in bi si ne vedele tolmačiti. Bolezen? Odsotnost? Zamera? Ali obstoja še kakšna možnost? Nobena. Skrivnostni stavke bi jih pustil v molku. Človek ne poizkuša v družbi tolmačiti, če nečesa ne razume. Dela se pametnega. Bila bi torej opravičena čisto po naravnem, zelo resničnem dogajanju, zraven pa bi bila deležna nove, zadnje napitnice: »Vidi se ji, da ji gleda univerza iz rokavov.« Ta naivna šala mi pride kakor novo prijetno olajšanje.

IVO PIRKOVIČ

ČLOVEK IN SODOBNA PODOBA STVARSTVA

Človekov odnos do snovne narave ni bil vedno enak, ampak se je v zgodovini človekove misli močno izpreminjal. Ta odnos je v veliki meri ustvarjal v posameznih dobah miselnost, to je oni organ, s katerim je človek vedno tipal za pravim mestom v vesoljstvu. Že se je včasih zdelo, da je to mesto tudi dokončno našel, ko so nove stvari nenadoma zmedle utrujujoči se miselni red. Zdi se, da se v tem pogledu v zadnjem desetletju dogajajo v prirodoslovju pomembne reči, ki naj bi usmerile človeštvo v novo miselno smer. Če smo doslej nazivali naše stoletje »stoletje tehnike«, čutimo, da nam to označbo danes vse bolj podčrtuje prizvok materialističnega mamonizma in z njim neločljivo povezanega sklopa perečih socialnih vprašanj in da moremo biti na tako označbo vse manj ponosni. Vemo, da nam to socialno breme ne raste iz tehnike, marveč iz človeka samega, iz njegovih družabnih razmer, iz njegove miselnosti in njegovega pogleda v svet. Prav to psihološko razpeloženje businessmana stoletja tehnike pa je našlo bogato hranljivih tal v prirodoslovnem zrenju polpretekle dobe, ki ni mogla človekoljubnih in plemenitih idej trdno zasidrati v materialistični podlagi.

Zadnje desetletje se zdi, da postaja ta duh v prirodoslovju vse bolj nevzdržen in da se iz znanstvenih potreb pojavlja vedno izrazitejša miselna preorientacija, o kateri sodijo pomembnejši prirodoslovci, da gre v smeri idealizma. To prekristalizacijo prirodoslovnega svetovnega naziranja hočemo поблиže opredeliti, vendar pa bo zavoljo kontrasta koristno, da storimo to vzporedno z orisom podobe sveta, kakršno je ustvarilo prejšnje sto-

letje, tako imenovano »stoletje prirodoslovja«, ob čigar dediščini se je nujno in bohotno razvilo »stoletje tehnike« in z njim hkrati oni nezdravi duh, o katerem smo dejali, da je izmaličil sodobnega socialnega človeka.

*

Pod vplivom srednjega in zgodnjega novega veka je bila podoba fizikalnega sveta vedno bolj ali manj pod vplivom spekulativne filozofije. Kot močna reakcija na to dobo se je razvil v prejšnjem stoletju in deloma še prej v prirodoslovju zakoreninjen nazor, ki si je sam nadeval kot najznačilnejšo oznako kritičnost. Miselnost te dobe je prvotni mehanistični in poznejši energetski pozitivizem (n. pr. Ostwaldov energetski monizem), ki ju imenujemo lahko tudi prirodoslovni materializem. Prirodoslovci te šole so videli svoje poslanstvo v nalogi, da preženo sleherno meglo supranaturalizma in da razbremene mislečega človeka sleherne spekulativne metafizike, ki se je v preteklosti tako razbohotila. Spekulacija, ta »pijana filozofija« (Ludwig Feuerbach) naj bi nič več ne pomagala graditi podobe sveta, ampak naj bi to nalogo prevzelo dosledno izkustvo. Stvari naj bi zaobrile svoj stari tek in naj bi bil odslej mesto spekulacije empirizem izhodišče človekovemu mišljenju. »Narava in izkustvo« sta postala mogočen klic dobe.

Ideal tega polpreteklega in v materializem usmerjenega časa je bil spoznanje fizikalne objektivnosti. Tedaj ni bilo dvoma o tem, da je tudi poslednja fizikalna resničnost v vsem svojem bistvu in ne morda le v prispodobi ali na nejasen spekulativen način dostopna človekovemu spoznanju. To pa po najprirodnejši, namreč čutno zaznavni poti. »Stvari moramo vzeti, kakršne so, in ne kakor si jih izmišljamo« (Virchow). V tej kratki izpovedi tiči ves duh dobe, ki je šele dobrih deset let mrtva, čeprav bi se morda »zdravemu razumu«, ki ni posvečen v izsledke sodobnega prirodoslovca, zdelo, da ni zlahka najti preprostejše sodbe o človekovem stremljenju po resnici — temu večnemu idealu nemirnega človeškega duha.

Izkustvo sloni na naših čutnih zaznavah. Zato je po postavljenih načelih prirodoslovno materialistične dobe naravna in logična trditev, da so edino zanesljiva tla človekovega spoznavanja zaznave zdravih čutil. Kakovosti, ki jih na podlagi takih zaznav pripisujemo objektivnemu svetu, niso po nobeni svoji bistveni strani vprašanje ali morda celo izraz fiziološko-psihološkega mehanizma zaznavajočega subjekta, marveč resnične in od zaznavnega aparata nezavisne lastnosti stvarstva. Te lastnosti ima vsa narava, tudi v največjih in najmanjših razsežnostih in ne le onih, ki jim je mera človek sam. To odkrivajo v prostorskih globinah teleskopi, v drobnem svetu pa mikroskopi. Da ne vidimo atomov in drugih snovnih prvin, ni načelna, marveč

zgolj tehničnega značaja. Pri dovolj veliki povečavi bi videli atom kakor planetni sestav, v katerem krožijo majhni planetki okoli osrednjega sonca.

Ni treba posebej poudarjati, da je bila tudi nazornost temeljna zahteva slehernemu prirodoslovnemu dognanju in da je prirodoslovje te miselne usmerjenosti a priori zanikalo možnost bivanja stvari, ki bi bile spoznavanju nazorno nedostopne (n. pr. podstatna in z materijo ne bistveno povezana duša; »vis vitalis« kot posebno in snovi sami nelastno, živo tvar oblikujoče načelo; izven narave ležeči vzroki; pa tudi v redu narave same vse, kar je temnega in s človeškimi možgani nepojmljivega). Torej dosleden pozitivizem, ki je tudi problem žive celice pojmoval zgolj kot najsestavljenejši mehanizem in kemizem. To je vse, kar fiziolog pod dobrogledom vidi in kar z analizami in sintezami dožene. K vsemu temu izkustveno danemu morda le še vseobvladujoče načelo razvoja, ki žene v ugodnih razmerah organizirano materijo v vedno popolnejše oblike.

To miselnost, ki smo jo očrtali le, kolikor gre v naš okvir, je nam Slovencem posredoval g. prof. Ferdo Seidel v svoji »Moderni izobrazbi«, s katero se je zakasnil vsaj za nekaj desetletij.

Današnja doba gleda na prirodoslovni materializem kot na zgodovinsko preteklost, ki je bila na svoj način koristna razvoju človekove duhovne in materialne kulture. To stopnjo razvoja prirodoslovja bi najbolje primerjali z otroško dobo, zakaj tudi otrok gradi pretežno vse na čutnih dojmih, medtem ko so njegovi abstrakcij zmožni višji psihični organi še manj gibki. In res bomo videli, da se današnji človek v svojih metodah vse bolj zaveda pomembnosti onega svojega dela, po katerem se dviga nad ostalo naravo, in podrejenosti dela, po katerem se uvršča samo v red živih bitij. Tudi danes so mu še videzi dragocen in neizogiben material, le da jih več ne sprejema z otroško naivnostjo, marveč jim odloča njihovo pravo mesto v redu spoznanja kritičen razum.

*

Da se bomo laglje dokopali do sodobnega človekovega stališča do vsega stvarstva, si predstavimo vesoljstvo na shematičen način kot celoto z dvema izrazitima skrajnostima: mikro- in makrokozmom. Skozi to celoto je možnih med obema koncema neizmerno mnogo prerezov, ki jih karakterizira v prvi vrsti različnost merila. Za človeka najpomembnejši prerez je oni, v katerem sam živi in v katerem je vsem stvarjem sam mera. Recimo mu človekov prerez stvarstva.

V svojem prerezu je človek povezan s stvarmi zunaj sebe po čutni poti. To je mogoče zato, ker so njegova čutila prikrojena za dožemanje onih kakovosti, ki jih svet v človekovem

prerezu kaže. Temeljna zmeta materialističnega prirodnoslovja je bila prvič v trditvi, da so kakovosti čutno nam dostopnega sveta stvarem bistvena svojina in ne pogojene v načinu našega dojemanja, da imajo torej stvari vse te kakovosti neodvisno od subjekta, drugič pa v trditvi, da so te kakovosti svetu lastne v vseh prerezih. Zato so predstavljali na primer atome z različnimi modeli, od katerih je postal najznamenitejši planetni. Atom naj bi bil majhno osončje, oziroma naše osončje kozmična podoba atoma. To svojevolsjno oklepanje drobne prirode v oblike, ki si jih je človek izposodil v drugih prerezih, se je pokazalo za kratek čas celo koristno, pozneje pa v največjo oviro vsakemu napredku. Od prereza do prereza se nam namreč kaže stvarstvo drugačno razen v izmerah tudi v svojih oblikah in bistvu. Naša jezikovna izrazna sredstva so prilagojena prvenstveno za opisovanje človekovega prereza skozi stvarstvo, kolikor bolj pa se od tega prereza oddaljujemo v kozmični ali atomski smeri, toliko pomanjkljivejša postaja zaradi drugačnega bistva stvari naša beseda. Mnogi so še naziranj, naj pri opisu atomskih področij in morda celo tudi druge skrajnosti, oblike vseirske celote, uporabljamo izključno in posebej v ta namen prikrojeno (matematično) simboliko, ki je mnogo elastičnejša od besede in more zajemati tudi stvari, ki so z besedo težko in celo neopisljive. Ni treba posebej poudarjati, da zadevamo v teh področjih na stvari, ki so za človeško inteligenco načelno nenazorne in ki so zato tudi največja težava pri najširši popularizaciji sodobnih prirodnoslovnih teorij.

Tako je dala relativnostna teorija podobi vseirske celote geometrično obliko, o kateri sodijo nekateri, da je načelno nenazorna, drugi pa, da bi jo mogli (iz stališča, ki bi bilo zunaj našega prostora) po vidni poti dojeti šele z više organiziranimi očmi, zmožnimi četverne, namesto naše trojne adaptacije. Vendar o tem ne moremo ničesar z gotovostjo trditi, ampak moremo reči le, da sodobna geometrična podoba (v nasprotju z materialističnim prirodnoslovjem, ki je govorilo o stvarih, »kakršne so in ne kakor si jih izmišljamo«, govorimo danes le o podobah stvari, zavedajoč se, da se te podobe z napredkom izpreminjajo, stvari same, ki so tem podobam materialna podlaga, pa ostajajo neizpremenjeno iste) sveta ni plod čistega nazornega predstavljanja, ampak od nazornosti docela nezavisne logike. Ta prenos spoznavnega težišča iz čutnih v razumska psihična področja moremo tolmačiti kot dokončno prevlado čistega razuma nad nižjimi, do neke mere tudi živalim lastnimi plastmi psihične dejavnosti. Vsa vrednost te prevlade je v dejstvu, da ni kakor koli samovoljna, marveč razvojno nujna in da se človeku tako po najprirodnejši poti vrača ono dostojanstvo, ki mu dejansko gre, in ki mu ga v polpretekli dobi niso polno priznavali, ne najmanj po zaslugi prirodnoslovja.

Poglejmo sedaj še v drugo skrajnost, kako se nam namreč odkriva najdrobnejši svet. Prav tu se nam bodo razodele pomembne stvari. Če bi se mogli spremeniti v silno majhno bitje atomskih razsežnosti, tedaj bi z začudenjem spoznali, da so nam vsi čutni organi tu brez haska. Zakaj ta svet je gluhi in neviden, tuji so mu pojmi okusa, toplote, trdote, skratka vseh kakovosti, ki smo jih vajeni dojemati v svojem prerezu sveta. Vse, kar bi utegnili dognati, je, da se pojavljajo v praznem prostoru na mestu atoma nevidna polja Coulombovih in Newtonovih sil, ki jih izžarevajo nevidni in nedostopni osrednji nosilci. Ali je sedaj človeška inteligenca vobče zmožna tu nekaj razumeti, ali pa bomo morali morda priznati, da je poslednje bistvo snovnega sveta nerešljiva uganka? Kategorična zahteva, spoznati »stvari, kakršne so, in ne kakor si jih izmišljamo«, nas mora pognati v obup. In ko doživlja tukaj Virchow s svojo doktrino polom, se agnostik njemu škodoželjno, nam pa zapeljivo smehlja, obetajoč nam svojo odrešilno modrost.

Vendar tudi agnosticizem ne bo naša pot. Če smo se že morali odreči spoznanju atomovega bistva, nam je odprta pot do njegovega delovanja. Vprašanje, »kaj stvari so«, nam obledi tako v prazen zvok gluhe loze, namesto njega pa postane izhodišče našemu spoznanju stvarnejše vprašanje, »kako stvari delujejo«?

V teh kritičnih področjih bi prisposodobili prirodoslovca v njegovem delu morda najbolje s slepcem, ki se žoga. Ob neznanu in neposredno nedostopni steni (predmetu vobče) more slepec zgolj z žogo dognati marsikaj: razsežnost in obliko stene (predmeta) po tem, kako se mu žoga po odboju obnaša, ali se mu odbije naravnost, na desno ali levo; koliko je zgubila žoga v odboju svoje kinetične energije itd. Tudi prirodoslovec spozna atom na ta način, da meče vanj žoge, namreč telesca svetlobne substance (fotone); atom te drobne žogice sprejema, jim pove tako rekoč nekaj o sebi ter jih vrača potem prirodoslovcu. V spektru nato žogice človeku nekaj o atomu izdajo. Seveda nič o njegovem bistvu, marveč le o dinamičnih zakonitostih.

Kakšno sodbo naj si slepec ustvari o steni (predmetu) zgolj na podlagi dejstva, da je stokrat ali tisočkrat vrgel ob njo iz raznih stališč svojo žogo, če ne bi imel nikakšnega poprejšnjega izkustva o njej? Reči bi mogel le: neoporečno dejstvo so odbite žoge, vse drugo je domneva. V tem smislu so tudi vse oblike atomov gola domneva, nesporni in nevarljivi ostanejo le spektri — one žogice, ki jih ob atome mečemo in nam jih atomi vračajo.

Zlo ni sedaj samo po sebi dejstvo, da si za atome izmišljamo različne oblike in modele, saj so se izkazali taki modeli zelo koristni (tudi kot heuristično sredstvo), zlo je marveč v tem, da vklepamo atom nasilno v oblike, ki so nam domače le v

našem grobem svetu. Bohrov in Sommerfeldov atom sta taka modela. Heisemberg je v prejšnjem desetletju morda od vseh prirodoslovcev najodločneje spoznal, da so vsi podobni modeli morda bližji človeku kakor resnici, na drugi strani pa tudi, da si naš razum, vkljenjen v človeško naravo, ne more ustvarjati drugačnih podob o resničnosti kakor človeških.

Bohr in Sommerfeld sta postala največja ovira miselnemu in spoznavnemu razvoju. Heisemberg je storil zato bolečo operacijo, kakršne rešujejo človeštvo iz velikih stisk: Zavrgel je sleherno podobo o objektivni resničnosti in postavil zahtevo, naj si razum s svojimi sredstvi (logiko) utira pot do resnice. Spekter mu je ostal edini izkustveni material, atomski model pa je nadomestil z matematičnim obrazcem, tako imenovanimi matricami. Storil je velik korak v napredku, četudi ne po izgubljeni poti, marveč na docela novem tiru.

Heisembergova prirodoslovno filozofska šola pomeni zaostritev spoznavno teoretične problematike. Je to nekakšen pozitivizem, ker noče vedeti razen o »otipljivem«, izkustveno vidnih spektrih, o ničemer neopaznem. Pa tudi agnosticizem, ker ne taji objektivnega bivanja atomov, o katerih trdi le, da so po svojem bistvu nerešljiva prirodna uganka. Metoda Heisbergove »kvantne mehanike« je bistveno abstraktnega značaja.

Po Jeansu bi mogli tako razdeliti prirodoslovčev univerzum v štiri kategorije: nezaznaten svet (tipičen zastopnik je atom), zaznaten svet (n. pr. fotoni), svet čutnih dojmov in končno svet misli. V tem vrstnem redu prehajajo iz sveta v svet tudi vplivi. Zadnji člen te verige je človekovo spoznanje.

Čeprav je dal Heisemberg najznačilnejši pečat sodobnemu miselnemu razvoju, se njegova smer ni uveljavila, ampak namesto nje z njo vzporedno se razvijajoča in za nebitvene poteze razlikujoča se Schrödingerjeva smer, ki je po de Broglie-u prevzela za osnovno prvine nihaj ali val (»valovna mehanika«).

Izkazalo se je, da se dajo atomovi matematični obrazci zopet tolmačiti z nekakšnim modelom, ki je tokrat valovnega značaja. »Valovna mehanika« se je uveljavila namesto »kvantne« zgolj zaradi prikupnejše matematične metode, čeprav se da dokazati, da sta obe mehaniki ekvivalentni.

Bistvena razlika med Bohrovim in Schrödingerjevim atomom je ta, da je bilo pri prvem težišče v modelu in da je model inspiriral raziskovanje, pri Schrödingerjevem je obratno model slučajna okolnost, ki jo izvajamo iz matematičnih raziskav, v katerih je težišče.

Valovni atom je mnogo bližji resničnosti kot stari planetni, pa hkrati od planetnega tudi neprimerno zagonetnejši. Bohrov atom leži ves v našem izkustvenem ali recimo fizikalnem prostoru treh razsežnosti. Valovnega atoma vanj ni mogoče utesniti. Matematik nam pove, da je prostor, ki ga poznamo iz izku-

stva, samo realni del celotnega prostora, katerega drugi in izkustveno nam docela neznani del je imaginarni. Valovni atom je po svojem bistvu realen in imaginaren (z eno besedo kompleksen), moli torej iz našega postora v izkustveno nam neznana področja. Sedaj vemo, zakaj je postajalo Bohrovemu atomu v našem prostoru vedno tesneje in zakaj je v teh tesnih vezeh shiral. Obenem pa tudi z vso jasnostjo spoznamo, da se nam že del materialne resničnosti umika v nam neznana območja, kamor ji s svojim čutno živalskim in nazornost zahtevajočim delom svojega bitja ne bomo mogli nikdar slediti; zakaj ta del nas je kakor ujel v kletki realnega prostora. — Le omenimo naj še dejstvo, da Schrödingerjevemu atomu tudi tri prostorske razsežnosti več ne zadostujejo, ampak da zahtevajo zase mnogorazsežne prostore.

Tako se nam že tvorna resničnost cepi v dva bistveno različna dela, katerih eden, dostopen čutnemu človeku, je predstavljal materialističnemu prirodoslovcu univerzum, in katerih drugi je odprt le razumnemu človeku, kamor mu čutna žival v človeku ne more slediti.

*

Kaj pa bi mogli reči s stališča sodobnega prirodoslovja o psihičnih pojavih? Ničesar! Morda pa dopustiti vsaj to, da se odigravajo v onih, prej omenjenih in le razumu dostopnih imaginarnih prostorskih območjih? Tudi tega ne! Psihično dogajanje, ki nam je po svoji naravi le subjektivno in ne tudi objektivno dano in katerega resničnost je primarnejša od sleherne druge resničnosti, kaže svojsko avtonomnost v sklopu univerza. Avtonomnost namreč v tem, da se ne pokaže nikjer potreba, da bi ga prirodoslovec vključil kot neizogiben člen v svoje raziskave niti v realnem niti v imaginarnem delu prostora, niti v tri-niti v večrazsežnih prostorih. To misel je izrazil veliki sodobni astronom Eddington z besedami: »Materialni so naši možgani, ki čutijo in mislijo — ali so vsaj občutki in mišljenje v zvezi z gibanjem ali spremembami v možganski substanci. Trditi pa ne bomo mogli, da more vobče kaka hipoteza o naravi materije otežiti ali olajšati razumevanje teh procesov.« (Raum, Zeit und Schwere.)

Ob teh sodobnih pogledih občutimo bolj boleče kakor kdaj koli prej usodno razklanost današnjega sveta, v katerem vlada žival v človeku (kar se danes najizraziteje odraža ponekod v bistveno živalskem vojnem gonu, ki ga ne more poplemenititi nobena doktrina), namesto da bi povsod — kakor se je to zgodilo že v prirodoslovju — razumni človek pametno obvladal v čutnem izživljajoči se živalski del svojega bitja.

BOJ ZA DEMOKRACIJO

Die Demokratie als ein Ding an sich, als eine formale Abstraktion existiert im geschichtlichen Leben nicht. Sondern die Demokratie ist immer eine bestimmte politische Bewegung getragen von bestimmten gesellschaftlichen Kräften und Klassen, die um bestimmte Ziele kämpfen. (A. Rosenberg: Demokratie und Sozialismus.)

Vprašanje demokracije nikakor ni odstavljeno z dnevnega reda, predvsem ne za majhne narode. Mali narodi in njihova revna ljudstva so se vedno borila za demokracijo v nagonskem prepričanju, da je usoda malega naroda kakor tudi malega človeka sploh zvezana z usodo prave, resnične enakopravnosti. Enim kakor drugim je bila že od 1789. in 1848. ta beseda simbol upanja, za katerega so skrivali vse svoje želje po pravičnejši ureditvi tako političnega kakor tudi socialnega življenja.

Demokracija je imela že od vsega začetka za človeka iz ljudstva vedno tudi svoj socialni prizvok, če je sploh še hotela veljati za demokracijo. V tem smislu je pojem demokracije v zgodovinskem razvoju naredil pot, ki je bila v tesni zvezi s političnimi, gospodarskimi in kulturnimi spremembami zahodne Evrope.

Že Aristoteles je postavil, da je demokracija vlada ubogih in revnih v državi, kakor je oligarhija vlada bogatih. Beseda sama je svojo vsebino v stoletjih sicer zgubila in se pozabila, toda boj za pravice revnega in zatiranega ljudstva je tekел naprej v različnih dobah pod različnimi gesli, vendar vedno z namenom, da pribori vlado tistemu delu ljudstva, ki je najbolj številen, obenem pa tudi najbolj zatiran in zapuščen. Preko kmečkih uporov se je ta misel rešila do francoske revolucije in do leta 1848., ko je dobila v zahodni Evropi svojo radikalno revolucionarno formulacijo, ki je bila na eni strani strah vladajočih, na drugi pa upanje zatiranega ljudstva po vseh evropskih državah. Tako je bila po letu 1848. demokracija za Marxa osvojitev politične oblasti po proletarijatu, medtem ko Engels v istih letih piše: »Z demokracijo bo prešla nujno v vseh civiliziranih državah politična oblast na proletarijat, politična oblast pa je prvi predpogoj za komunistične načrte. Tako dolgo, dokler si še nismo priborili demokracije, se bomo komunisti in demokrati bojevali skupaj, tako dolgo so interesi demokratov obenem tudi interesi komunistov.« Kako revolucionaren prizvok je imela beseda demokracija v teh časih in tudi še pozneje, pa nam priča tudi Bismarckovo mnenje, ki je videl v demokratih rdeče agitatorje, ki kmete in poljske delavce hujskajo in nagovarjajo, naj si ne razdelijo samo plemiških, ampak tudi kmečka veleposestva. Iz tega vidimó, da je beseda demokracija v teh prvih evropskih početkih vsebovala tudi velik socialni program. Ljudske mase

so takrat pričakovale od demokracije vse to, kar je že Aristoteles označil z vlado revnih: dobiti oblast v svoje roke, urediti državo tako, da bo služila delovnemu ljudstvu. Zato sta razumljiva navdušenje in borba za demokracijo, razumljiva pa tudi vsa pričakovanja, ki so jih na eni strani stavili v demokracijo revni sloji, na drugi strani pa tudi ves strah vladajočih pred njo. Vladajoči sloji so v resnici mislili, da s splošno in enako volivno pravico, ki je bila v tem času ena izmed osnovnih zahtev demokracije, izgubijo vso oblast nad ljudstvom. Kaj si je ljudstvo vse obetalo od te pravice, pa priča razglas vlade »Lamartine-Ledru-Rollin«, ki ga je izdala na narod ob volitvah v narodno predstavništvo: »Provizorični volivni zakon, ki smo ga izdali, je najdaljnosežnejši, ki je sploh kdaj na zemlji ljudstvo pozival k izpolnitvi največje človeške pravice, namreč k svoji lastni suverenosti. Volivna pravica pripada vsakomur brez izjeme. Od tega zakona dalje v Franciji ni več proletarcev.«

Toda te sanje o suverenosti ljudstva se niso izpolnile. Na eni strani ljudstvo še ni bilo dovolj zrelo, da bi stalo vedno odločno in strnjeno v eni vrsti in se borilo za svoje koristi, na drugi strani pa so vladajoči krogi kmalu odkrili razne policijske in upravne prijeme, s katerimi so v mnogih primerih iz tako zvanega svobodnega glasovanja naredili le še smešno karikaturu ljudskega odločanja o suverenosti v državi. V tej borbi za tako imenovano demokratsko večino v državi pa so spretno pomagali tudi denarni oligarhi, ki so sedaj podpirali interese enega dela delovnega ljudstva, drugič zopet drugega, in na ta način vnašali neenotnost v vrste delavskih množic, obenem pa omogočali stalno večino vladajoči plasti.

Po francoski revoluciji se je izza leta 1848. demokracija kot konkretno politično gibanje razvijala predvsem v dveh smereh, in sicer v socialistično in v meščansko demokracijo, kakor ju imenuje A. Rosenberg v svoji knjigi »Demokratie und Sozialismus«. Socialistična demokracija hoče ljudsko samovlado, obenem pa hoče tudi vsa važna produkcijska sredstva podružabiti. Stoji na stališču, da je predpogoj za pravo demokracijo odprava osebne lastnine, medtem ko jo meščanska demokracija hoče ohraniti. V razvoju je ta vrsta demokracije razpadla v nekaj več ali manj izrazitih oblik. Tako se je na primer socialna demokracija prve francoske revolucije, ki je sicer priznavala načelo osebne lastnine, odločno borila, da doseže samo ljudstvo oblast in da zatre vsako nadoblast fevdalne in kapitalistične premoči. Stala je na načelu ostre in brezobzirne razredne borbe. Liberalna demokracija pa je hotela izravnati neenakosti med premožnimi vladajočimi sloji in delovnim ljudstvom z miroljubno politiko, s svobodno trgovino, gospodarskim in kulturnim napredkom vse države. V velikih evropskih državah je ta demokracija kmalu doživela popoln poraz. Liberalizem je s svojimi svobodoumnimi načeli propadel.

Ta tip demokracije se je ohranil le v deželah, kakor so Švica, Norveška, ki niso imele nobenih imperialističnih teženj in ki so prav iz želje po pravični in napredni demokraciji hotele ohraniti še vsa liberalna načela v politiki in deloma tudi v gospodarstvu. V industrijskih in bogatih državah s kolonijami pa se je razvila imperialistična demokracija, ki hoče s smotrno državno politiko povečati svojo moč kot velesila in na ta način ustvariti sredstva, da z njimi kolikor mogoče izravna nasprotja med posameznimi plastmi in razredi v svoji državi. Primer take demokracije je Anglija. Njej se je posrečilo, da je v prvi vrsti s pomočjo spretne kolonialne politike dosegla, da je v svoji državi omilila pereča družabna nasprotja med različnimi sloji.

In če danes znova ugotavljamo, da je demokracija razočarala, potem moremo ugotoviti, da je razočarala pač le ena vrsta demokracije. Ni pa s tem še ubita tista misel, ki je nihče do sedaj še ni mogel ubiti med delovnim ljudstvom, kakor tudi med malimi narodi, namreč misel o samovladi delovnega ljudstva.

Vsebina demokracije so bile dolgo časa svobodne in tajne volitve. Ljudstvo je mislilo, da bo lahko na miren način prišlo po svobodnih volitvah do vlade. Toda enaka in splošna volivna pravica je razočarala. Danes vsebuje demokracija v sebi poleg politične vsebine predvsem še socialno. Ljudstvo zahteva socialno pravičnost, socialno enakost. Toda kakor je ostala politična enakost v mnogih primerih samo formalna zadeva, tako se lahko zgodi, da bo tudi socialna enakopravnost postala samo formalna pravica vsakega državljana. Gre predvsem za enotnost delovnega ljudstva in za oblast, ki mu po demokratičnih načelih v resnici pripada. Ugovor, da se je aktualna kulturna, gospodarska in socialna struktura delovnega ljudstva bistveno spremenila, da so postale koristi delovnega ljudstva v marsičem tako same v sebi nasprotne, da ni več možna enotna povezanost v borbi za svobodo delovnega ljudstva, ne drži. Delovno ljudstvo je danes še vedno na isti ravni v borbi za kruh, osnovne pravice življenja in za oblast, da pride do teh pravic. Kdor hoče danes diferencirati delovno ljudstvo na delavce, kmete, obrtnike in še druge stanove, češ da si njihove koristi nasprotujejo, ta razbija enotnost delovnega ljudstva in pomaga strumno organiziranemu kapitalu, da vlada še danes nad večino.

V tem smislu demokratična zavest danes v Evropi še ni padla. Propadle in razočarale so nekatere politične oblike demokracije, ker so hotele zajeti in mnogokrat samo izkoristiti to podzavestno hrepenenje delovnega ljudstva po svobodi in vladi. In če demokratična misel danes navidezno izgublja svoje pripadnike, tako na zahodu kakor tudi vzhodu, potem moramo le ugotoviti, da se bo v bližnji prihodnosti to hrepenenje še v močnejši obliki pojavilo. Tako se je v zgodovini dosedaj vedno zgodilo.

EMANUEL MOUNIER: KATOLIČANI V SVETU

Knjiga, ki jo je napisala Dominique Auvergne, *Regards catholiques sur le monde* (Desclée de Brouwer, Paris 1958), se nam zdi tako pomembna, da jemljemo iz nje razgovor z Mounier-jem. V knjigi imajo razgovore še Claudel, Fumet, Maritain, R. Schwob, G. Marcel, Mauriac, Cardijn in drugi.

— Kaj mislite o današnjem položaju katolicizma in kako se bo razvijal?

— Vaše vprašanje obsega dva ločena problema: problem katolicizma kot stvarnosti, ki je zakoreninjena v nadnaravnem, in problem katoliškega sveta, kolikor je povezan s stvarnimi zgodovinskimi položaji:

Za prvega jaz kot poedinec nimam ključa. Glede na razvoj božjega kraljestva ne morem nezmotljivo presojati niti svojega delovanja, niti delovanja drugih. Katoličani imamo pogosto slabo navado, da sodimo namesto božje Previdnosti. Kaj hoče Bog od sodobnega katoliškega sveta: ali časovno zmago v obnovljenem krščanstvu, ali mučeništvo v odpadniškem svetu? Tega ne morem vedeti. Kakorkoli delujem, vendar ne vem, ali je to delovanje v skladu z božjimi načrti, čeprav je samo npravno dobro. Kot katoličan nimam pravice, da bi rekel: »Delujem v smislu največjega razširjanja božjega kraljestva.« Toda kolikor sem obvezan v svetu in v katoliškem svetu, lahko poskušam razbrati njega časovno usodo, morem razmišljati o njegovih dejanjih, o njegovih pomanjkljivostih in o zgodovinskih poteh, ki se mu odpirajo.

Ne bi bil katoličan, če ne bi mislil, da nam je zanesljiv vodnik tudi na tem področju premišljevanje cerkvenega nauka, od verskih resnic in njih teološke razlage pa do papeških okrožnic. Toda v okrožnicah samih je bilo večkrat razglašeno, da njihova splošna, načelna navodila ne zadoščajo za rešitev vseh stvarnih zgodovinskih in tehničnih vprašanj, ki se nam zastavljajo. Tu začenja vsak katoličan osebno raziskovati na svojo lastno odgovornost in sledeč zakonitostim slehernega raziskovanja sploh.

Vzemimo primer: žalostno vprašanje razkola med katolicizmom in delavskim svetom. To vprašanje moremo reševati na dva načina: Ali si bomo ustvarili resničen stik z množicami in šli mednje, kar se bo nekaterim zdelo, da se mešamo z marksističnimi strankami, čeprav srečanje z njimi ne bo duhovnega, ampak prostorninskega značaja, če smem tako reči. Ali pa se ljudstvu ne bomo hoteli pridružiti in se bomo tako odrekli stvarnemu učinkovanju nanj, kajti ljudstvo ne mara tistih, ki ga ljubijo in se zavzemajo zanj le od daleč, z besedami in z navadami, ki jih ljudstvo ne razume in jim ne zaupa. Teh vprašanj ni mogoče rešiti z »da« ali »ne«. Ne gre za to, da rečemo: »Dobro, pojdemo tja, s komerkoli!« ali pa: »Ne, ne gremo, to bi utegnilo biti nevarno, ostanimo doma!« Toda vsak zase morejo katoličani poskusiti, oddeliti proletarsko resničnost od marksistične resničnosti, prevzeti nase vse človeške terjatve proletariata, pri tem pa prav nič sodelovati s filozofijami in strankami, ki jim proletariati danes še zaupa; morejo se jim celo zoperstaviti. Toda če tudi morajo biti vsi katoličani složni v obsojanju marksizma, je tak poizkus, kot sem ga pravkar naznačil, za mnoge drzna pustolovščina, stava v Pascalovem smislu besede.

Vendar je vsak kristjan bistveno dolžan, biti podvzet. Vedno mora biti v napetosti razsojanja in delovanja, kajti kdo bo sicer sol

zemlje? Toda vse preveč ga vidimo, kako »brani« in »ohranjuje«. Ne, stare stvari so vedno nove! *Ut nova sint vetera*. In če so nove stvari pogosto pomanjkljive, jih zato še ne smemo kar vnaprej smatrati za satanske. Bog potiska svet pred seboj kakor pastir čredo in nismo zato tukaj, da bi se skrivali za Njim.

Drug način izmikanja je neke vrste fatalizem, ki ni prav nič krščanski, pa ga vendar najdemo tudi v krščanskem svetu. Ta način se izraža v besedah: »Ukvarjajmo se s svojimi malimi posli, dobri Bog opravlja svoje brez nas.« Na ta način je katoliški svet izgubil vse časovno območje. S silo moramo premagati to medelavnost bogatih ljudi, ki mislijo, da je njihov zaklad nepokvarljiv in nezavzet. Predati se moramo v vsem Bogu, toda delovati, kakor da je vse odvisno od naše odločitve.

Rad mislim in ponavljam, da je bila svetopisemska zapoved »V potu svojega obraza boš služil svoj kruh,« dana vsemu svetu, tudi katoličanom. Kristjan na področju gospodarstva, umetnosti itd. nima posebnih razsvetljenj, ki bi mu pomagala, da bi zanesljivo in brez truda odkril najboljšo rešitev. Če jih dobi, so mu podarjena in ne sme računati nanje, temveč se jih samo vzradostiti kot človek, ki ni nikdar brez pomoči.

Moral sem vas zadrževati s temi splošnimi resnicami, ki so morda nekoliko obširne, toda zelo važne za rešitev vašega vprašanja. Brez njih utegnemo zagrešiti dve zmoti. Lahko namreč rečemo: »Jaz se ukvarjam samo z nadnaravnim, z božjim kraljestvom; vse ostalo je brez pomena.« Ta zmota je idealizem v filozofskem smislu besede, angelizem, kot pravi Maritain. Tako smo zapustili kraljestvo božje na zemlji in pustili otroke zemlje, da so si uredili svet brez nas. Ali pa mislimo: »Če storim to ali ono, bom edino jaz zagotovil pravo usodo božjega kraljestva. Jaz sem pri tej in tej stranki; samo moja stranka in moja politika moreta zagotoviti časovni blagor krščanstva.« Ta zmota je nasprotna prvi.

V resnici se med čisto duhovnostjo in čisto časovnostjo (ki ju moremo v naših običajnih opravkih oddeliti le z odmišljanjem) razprostirajo raznolična in pogosto prepletena področja, področja dejanj, ki imajo nadnaraven smoter, to se pravi: se dotikajo duhovnosti in se vtelešajo s časovnimi sredstvi. Glede smotrov smo si res edini. S sredstvi pa je drugače, kajti mnogi sprejemajo te smotre z zelo oddaljenim spoštovanjem, sredstva, ki so jim najljubša, pa kažejo le malo sledov teh smotrov. Mnogi kristjani se hitro sporazumejo o načelih — na primer o splošnih vodilih, kakršna nahajamo v enciklikah — potem pa se čudijo in zgražajo, ker glede na sredstva ni več edinosti. To pa zato, ker ne vidijo, da nasprotje ni med neutelešeno duhovnostjo in čisto časovnostjo, temveč med čisto utelešeno duhovnostjo in pa tehničnimi ali zgodovinskimi sodbami, ki se priključujejo iskanju teh časovnih ostvaritev. Za primer jemljem *Esprit*, ki ni katoliška revija. Mi imamo neko določeno število skupnih pogledov na časovna vprašanja. Sodimo na primer, da je dejstvo osamosvojitve proletarskih množic najvažnejše dejstvo sodobnosti. Mislimo, da ta pogled ni tako daleč od krščanskega pojmovanja zgodovine: ali oseba in svoboda, ki ji omogoča izbiro med dobrim in zlim, ne da bi izbiranje motile zunanje zapreke, ni bistven vidik, ali ni to razširjenje božjega daru na vedno večje število ljudi? Vendar takega stališča ne smemo privzemati *kot katoličani*, ker vsebuje neko dejansko sodbo, izrečeno o zgodovini, »stavo« na nekatere mogočnosti, o katerih pa lahko drugi mislijo, da jih precenjujemo. Kristjan lahko svobodno sodi, da ta osamosvojitve množic ni najvažnejše dejstvo, ali da še ni dozorela, ali pa da ne služi napredovanju osebe. In vendar more ta kristjan čutiti veliko skrb za proletarske množice, more biti darežljiv... Toda glede

na zgodovinsko in tehnično vprašanje morejo biti med kristjani različna tehnična stališča.

Enako je z vprašanjem miru. Nekdo med kristjani more biti zagovornik ohranitve Zveze narodov, nekdo drugi pa lahko terja, naj Zveza narodov izgine, misleč pri tem, da je sicer mirno poravnavanje boljše od vojne, da pa ženevsko društvo v svoji sedanji obliki ni sposobno, vršiti to nalogo pravično in uspešno.

Nevarno je, če zapustimo svet resnične stvarnosti in se, misleč, da »se dvigamo« v duhovni svet, ustavljamo v neke vrste slovesnem in dogmatičnem moralizmu, pri tem pa izgubljammo prijem za stvari, ki bivajo v tem prostoru in v tem času, prijem za ljudi, kakršni so v resnici. Ta prevara hoče sicer biti bramba proti brezplodnemu izkustvu politikov, vendar zato ni nič manj oddaljena od krščanskega realizma. Mnoge katoličane bi bilo treba poučiti, da s samim izpovedovanjem splošnih resnic še ni nič storjeno. »Kapitalizem sam na sebi ni obsodbe vreden.« Prav, toda berite okrožnico dalje. Berite strahoviti opis sodobnega kapitalizma in začnite že enkrat delovati proti tem grozotam, namesto da nepravilno pomirjujete svoj odrešilen nemir. »Mezdnim sistemom ni bil obsojen.« Prav. Da človek prodaja svojo delovno silo drugemu človeku ali skupnosti, ki mu jo pošteno plača in pri tem delavec ni udeležen niti pri tveganju, niti pri dobičku — tak sistem je v glavnem sprejemljiv. Toda poglejmo dejstva. Prvič: Današnji delavci so udeleženi tudi pri tveganju, kajti brž ko dela zmanjka, postanejo brezposelni in v času krize so najprej znižane njihove plače. Drugič: Delavci se živo zavedajo, da so po mezdnem sistemu podrejeni kapitalizmu, ki se je v njihovih očeh omadeževal s svojim materializmom. Zakaj ne bi upoštevali teh dejstev? Glejte, kako se je vprašanje mezd razvilo od *Rerum novarum* do *Quadragesimo*: ali nam ni to v vzgled?

Drug primer za ta predmet je govorjenje, kakršnega pogosto slišimo o razrednem boju. »Protikrščanski je,« pravijo. Gotovo! Toda ali smemo potem reči: »Razrednega boja ni, to je iznajdba socializma?« V resnici pa obstaja proletarijat kot celota in ne le kot poedinski primeri. Njegovo življenje res ni vselej pekel. Toda mislim, da je bil Proudhon, ki je rekel: Ljudstvo ne trpi toliko od trenutne teže svojih nadlog, kot od njihove trajnosti. V današnjem položaju je sodelovanje kapitala in dela obsojeno na neuspeh. Tu ali tam bo sicer rodilo delne uspehe, ki jih ne smemo podcenjevati. Toda kot rešitev celega vprašanja ne more uspeti, kajti pravice ni mogoče osnovati na krivici in zaupanja ne na zagrenjenosti, dokler niso izginili tudi njeni globoki vzroki. Ali se mora zato kristjan odreči zanj tako važni misli o sodelovanju in spravi? Nikakor ne. Toda stvarnost mu mora pomeniti več od ideje ali privida ideje. Vprav zato sme opustiti poizkuse, o katerih ve, da se v zastarelem okvirju ne bodo posrečili in si sme prizadevati, da bi vpostavil nov okvir, kjer se sodelovanje ljudi ne bo več ustvarjalo ob nezaupanju večine ljudi.

Upam, da sem vam podal podobo takega ravnanja: po mojem občutku katoličani le prepogosto naglašajo načela, ne da bi jih skušali tudi resno ostvariti na živi snovi, ki jim je dana. O posebnih tehničnih vprašanjih zborovanja moralistov ne smejo postavljati presplošnih obrazcev, kajti potem ostajajo vprašanja nekako v zraku, zamegljena s splošnimi resnicami, četudi rešena, toda naloga razumnika ni toliko, da razrešuje vprašanja, kot da jih krepko združuje s človeškimi prizadevanji. Pogosto imamo vtis sijajno uravnovešenih in premišljenih izpeljav, ki pa nebo zapirajo, namesto da bi ga odpirale. S tem ne mislim nikomur dajati naukov. Vsak rod ima svoje potrebe in svoje težave. Jaz skušam določiti naše in izražam naše stališče do tega, kar nam predaja starejši rod.

Obstaja pa nasprotna nevarnost: od moralnih obrazcev prehajajo nekateri prenaplo k uporabnim obrazcem, katerim pripisujejo potem značaj splošne veljavnosti in obveznosti, čeprav gre ta le moralnim obrazcem. Vzemimo za primer debato o korporatizmu. Neka okrožnica je izrekla to besedo in takoj so začeli ljudje kot Dollfuss, Robles, Salazar ustanavljati korporacije po svoji lastni zamisli, z ideologijo in odnosom sil, kakršne so pač našli. Potem so rekli: »To je krščanski način vladanja«. In vendar je šlo v vsakem primeru samo za to, da se izraz, vzet iz okrožnic, prilagodi posebnim tehničnim obrazcem. Ti obrazci se nanašajo na krščanska načela v zvezah, ki jim lahko ugovarjamo in ki vsaj nikako nimajo splošne veljavnosti. Če je okrožnica Quadragesimo pod imenom korporacije nasvetovala pametno organiziranje stanov, ne da bi to natančneje določila (ker tudi ne spada v njeno območje), še nisem zato dolžan, da se kot katoličan pridružim vsemu, kar hoče biti korporatizem. Katoliškega čuta vendar ne smemo zamenjevati z malikovanjem besed ali z izločitvijo razsodnosti.

— Kje je torej rešitev?

— Brž ko katoličani zavzamejo določno stališče, rečejo nekateri (saj veste, kateri): »To je razbijanje skupnosti.« Toda neizogibno je, da so katoličani globoko razdeljeni glede na ta mešana vprašanja, ker ta vprašanja *po svoji tehnični plati* niso odvisna od katoliških načel, skupnih njim vsem, temveč od sposobnosti odločanja in razsodnosti.

Zgrabiti moramo vprašanje v celoti enkrat za vselej. Kristjani, ločeni *in dubiis* po časovnem delovanju, s tem niso razdeljeni *kot katoličani*. Bojim se, da nekateri katoliški politiki, ki so to »razdeljenost« včasih zelo ostro napadli, nekoliko prehitro posplošijo svoje osebno mnenje v skupni nauk. Katoličani morajo toliko bolj skrbeti za svojo edinstvo na duhovnem področju in na področju krščanskega delovanja, kolikor bolj so razdeljeni glede na stvarno reševanje časovnih vprašanj.

Stremeti je treba, da se katoličani bolj in bolj združijo na področju nadnaravnega življenja, narnavnega življenja in krščanskega delovanja. Kdor pa bi hotel ustvariti med njimi tudi edinstvo na področju časovnih (torej političnih, gospodarskih in podobnih) rešitev, bi s tem uvajal povprečnost in omadeževal katolicizem sam, ki je na žalost, oziroma k sreči, daleč nad povprečnostjo. Govoriva razumljivo. Povprečni francoski katoličani razen nekaterih skrajnežev zavzemajo danes stališče, ki mu lahko na kratko rečemo »desna sredina«. To stališče izvira bolj iz strahu kot iz velikodušnosti, bolj iz skoposti kot iz bistrroumnosti. Pričo takih politikov imam polno pravico obsoditi to povprečno politiko, da je brez veličine in brez prihodnosti, ne da bi zato kdo dvomil o mojem katoliškem čutu.

— Toda ali ne bodo rekli o katoličanih, ki so se oddaljili od večine, da bo njihovo ravnanje povzročilo spore?

— Na Golgoti sta se dva katoličana oddaljila od »večine čet«: sveti Janez in sveta Magdalena. Nekaj let pozneje tudi sveti Pavel in tradicija se nadaljuje preko vseh ustanavljalcev redov. Morate me prav razumeti. Kristjan si mora vselej izbirati najvišje vzore; nikakor ne mislim primerjati časovnega delovanja z notranjim razvojem nadnaravnih Cerkev. Toda tudi nasprotne zamenjave ne smemo storiti. Ne »večina čet«, temveč vse čete v soglasju morajo stopati za Cerkvijo — za njo, pred njo in ob straneh, nekateri prehitvevajoč jo, drugi svetujejo ji, tretji, utirajo si pot s komolci. Sicer pa, katoliški ljudje naj ne presojujejo po časovnih vidikih. Clovek iz varne sredine, ki z grozo gleda na komunizem, smatra površno za komunizem tudi vse, kar stoji »med njim in komunizmom«. Toda naj se le nekoliko premakne, naj se razgiblje, naj pride na bojno polje in odkril bo svet, kjer njegove razmestitve nimajo nikakega smisla več.

Če imajo ljudje, ki danes doraščajo, smisel za revolucijo, potrebno z družbenega vidika, morajo spoznati, da so prostore že zavzeli marksisti. Če imajo smisel za domovino, nje skupnost in trajnost, najdejo vse prostore že zasedene z nacionalisti. Ali je dovolj, če tožijo nad tem? Treba se je bojevati, da bodo stvari spet dobile *misel*.

Sicer pa mislim, da se moramo pri ostvarjanju časovnih smotrov ogibati čisto katoliških gibanj. Pri takem ostvarjanju morajo katoličani ravnati kot bitja, obdarjena z razumom in izkušnjo in porabljeni to dvoje pri iskanju rešitve skupaj z vsemi, ki sprejemajo njihova osnovna življenjska načela.

— Dejstvo, da je človek katoličan, mu odpira oči za dogodke, ki bi jih sicer kljub njihovi pomembnosti morda ne opazil.

— Da. Na to dejstvo je bilo treba opozoriti neki modernizem, ki ga je že pozabljal. Toda vprašujem se, če ni nasprotna pomanjkljivost danes še pogostejša. Bodimo skromni in previdni, kadar sodimo o zgodovini namesto Boga ali v imenu katolicizma. Sicer pa, ali je to naša stvar? Če zgovorno razglašamo soglasje ob pravem in ob nepravem času, ali s tem pričujemo za Kristusa? Ali nam je On napovedal soglasno ali boj, javno naklonjenost ali križ? Storimo raje svojo nalogo, tukaj in sedaj, v tem, kar nam je vsakemu *bližnje* in to s tisto pozornostjo do stvarnosti, do zgodovine, do pogojev bivanja duhovnosti, katera ni empirizem, kot bi hoteli vedeti nekateri presamožavestni duhovi, temveč je pozornost, posvečena klicanju Ute-leševanja.

Najprej se moramo ločiti od vseh kompromisov, naj bodo kakršnikoli, kamor smo proti božji volji zapletli ime njegove Cerkve. Zato pa je še ne smemo zaplesti v ravno nasprotno očitne kompromise. Ločimo to, kar se razločuje med seboj in potem delajmo skromno.

Mi laiki moramo brez hinavstva presoditi nravi okolja, kjer delujemo, ne kot čisti, ki sodijo druge, temveč tako, da v celoti presodimo same sebe, kakor smo zvezani z vsem ostalim svetom. Kajti s svojimi odgovori, s svojim življenjem, s svojim načinom mišljenja se soudeležujemo teh izdajstev. Morda smo bistrovidnejši od ostalih, toda bistrovidnost ni krepost, temveč odgovornost.

Potem delujemo za vzpostavitev krščanskega čuta. Včasih so potrebni ljudje — silaki. Poglejte Bernanosa; nikoli mu ne bomo mogli biti dovolj hvaležni, da je napisal čudoviti *Dnevnik podeželskega župnika* in da je še bolj podžgal plamen svoje silovitosti, ko jo je osvobodil preziranja. Taki plameni so nam danes potrebni. Grozovito zlo velikega dela današnjih katoličanov leži v tem, da ti nesrečniki ne čutijo niti sence slabe vesti. Oni mislijo, da branijo slavne spomine, pa branijo le svoj strah, nizkotni strah rentnikov. Naša bistvena naloga je, da poskusimo vzpostaviti katoliško veličino, ki je ne vodi strah. Kadar bodo naši pobožni prevajalci liturgičnega besedila prav tako močno čutili izkušnjo, da bi napisali »močni in siloviti Jezus« kakor »sladki in ljubeznivi Jezus«, in kadar bodo nehali sladkobno predelovati lepa latinska imena, gola in trdna kot kamni — takrat bo očitno, da se je nekaj spremenilo.

Tretjič moramo zopet najti smisel Utelešenja, vsepovsod zopet oživiti krščanstvo z vsem, kar vnaša univerzalnega in katoliškega v človeški svet. Le prepogosto se je krščanstvo zatekalo v neko vrsto zelo individualne, s protestantizmom in janzenizmom prepojene vere. Individualnost je njena protestantska plat; po svoji janzenistični plati pa preklinja svet in posvetnost.

V vsem moramo napredovati previdno, ali bolje rečeno, ponižno. To poudarite. Katoličani se morajo z veliko ponižnostjo odpraviti na raziskovanje sveta, ki ga tako slabo poznajo. Že mnogo stvari je bilo storjenih brez nas.

OB VPRAŠANJU SLOVANSKE SKUPNOSTI

Ob vsakem velikem trenutku v zgodovini slovenskega (pa tudi vsakega drugega) naroda vidimo nove razprave o najvažnejših in bistvenih točkah narodnega programa. Ena od takih bistvenih točk je tudi odnos slovenskega naroda do slovanske skupnosti, do vprašanja sodelovanja slovanskih narodov. Vsak kritičen trenutek, vsaka važna odločitev vsebuje polno nad, pa tudi prav toliko nevarnosti. Prav zato gredo sodbe o isti stvari ob takih trenutkih navadno najbolj v skrajnosti, pri našem vprašanju od navdušenega, zanesenjaškega panslavizma, ki bi odvzel majhnemu narodu težko skrb za obstanek, do zakrknjenega mnenja, da je sodelovanje slovanskih narodov na eni strani nemogoče, na drugi strani pa tudi brezpomembno, ali celo škodljivo, češ, ker jemlje malim slovanskim narodom oporo vseh neslovanskih narodov, ki se v strahu pred »slovansko nevarnostjo« z združujejo v enoten blok.

Prva stvar, ki jo moramo pri razmerju sodobnega Slovenca do vprašanja sodelovanja slovanskih narodov poudariti, je naše razmerje do slovenske narodne skupnosti. »Narodna samobitnost Slovencev nam je kot naravna in zgodovinska resnica nedotakljiva podlaga za vse naše delo, pa najsi bi bili domači ali tuji politični dogodki kakršni koli. Načelo narodne samopomoči nam je vrhovno politično vodilo.« Toda to brezpogojno vztrajanje na stališču slovenske narodne samobitnosti in samopomoči nas ne odvrča od sodelovanja s slovanskimi narodi, nasprotno, s svojo globoko utemeljenostjo v narodni zavednosti nas naravnost vodi k družini narodov, ki je njen ud tudi slovenski narod.

Slovanske narode sicer danes v resnici deli cela vrsta vprašanj, ki jih različni zunanji činitelji še spretno napihujejo in večajo (n. pr. Tešinj, ukrajinska manjšina, slovaška avtonomija, balkanska vprašanja, vprašanje notranje ureditve po vojski nastalih slovanskih držav, verska razdeljenost, različne smeri vnanje politike in končno še usodna razdeljenost v socialnih smereh, vendar pa jih družijo dolga vrsta činiteljev v njihovem prirodnem položaju.

Če izvzamemo ukrajinsko-ruski narodni blok, lahko štejemo vse slovanske narode med tipične male narode geopolitično neuravnovešenega predela Evrope med vzhodno nemško-furlansko in zapadno rusko-ukrajinsko narodnostno mejo. Saj ne šteje najmočnejši narod med njimi (Poljaki) niti dvajset milijonov! Na obeh straneh tega neuravnovešenega pasu (francoske politične »centralne Evrope«) pa so mogočne države, ki štejejo po 42, 78 in 170 milijonov prebivalcev, med njimi države, ki danes dovolj izrazito kažejo svoje imperialistične tendence.

Druga značilnost v položaju teh slovanskih narodov, je dejstvo, da so se iz srednjega veka sem ohranili raztreseni med njimi drobci najrazličnejših tujih narodov: Nemcev, ki so prišli med nje kot ustanovitelji novih mest in kot osvajalci njihove zemlje (bavarska kolonizacija med Slovenci, naseljevanje proti vzhodu med Polabskimi Slovani in Poljaki, načrtna kolonizacija iz dobe Marije Terezije v Vojvodini itd.), Turkov (Makedonija), Madžarov; poleg teh gospodujočih narodov pa še drobci majhnih narodnih skupin (na pr. Judov, Ci-

ganov, Cincarjev, Vlahov itd.). Prvi trije narodi, ki sem jih naštel, so poleg tega z nasilnimi sredstvi v preteklosti skušali držati male slovanske narode tega vmesnega predela pod svojim jarmom, poskušali so jih celo raznaroditi. Tudi to je povzročilo svojevrstne sorodne pojave v narodnostnem življenju in v mednarodnih odnošajih.

Vsa ta dejstva postavljajo slovanske narode tega vmesnega predela pred težavne sorodne ali celo skupne naloge. Manjšine in dejstvo, da je po več narodov združenih v eni državi, odbijajo centralistično ureditev držav, marveč zahtevajo delo za avtonomistično in pluralistično družbo. Dejstvo, da so vse te države majhne in da leže poleg sosedov, ki so v primeri z njimi naravnost ogromni, pa stavlja nanje svojevrstne zahteve tudi v zunanji politiki. V zunanji politiki sodobnih držav, ki smatrajo imperialistična stremljenja za svoj bistveni prilastek, so že zaradi svoje majhnosti nemogoče kot odločujoč subjekt, marveč igrajo v njej samo vlogo bolj ali manj važnih, bolj ali manj zaželenih objektov. Prav zato je zelo naravno, da, rekel bi celo nujno, da se bo prav v tem pasu sedaj, ko je propadla Zveza Narodov, ki je deloma v resnici temeljila na zapadnem hegemonizmu, odprlo znova vprašanje mednarodnega reda. Ustaljeno mednarodno pravo in trden mednarodni red ležita namreč predvsem v interesu malih narodov. Dejstvo, da so ti narodi sorodni, pa jih bo prej ali slej pripeljalo tudi do nujnega nadaljnjega koraka, do vprašanja zveze evropskih držav, ki se mora rešiti najprej v tem pasu, da bo sploh možno razpravljanje o njenem uresničenju. Skupna ogroženost bo odpiranje teh vprašanj le pospeševala.

Rusija je sicer danes vsem uganka, uganka po položaju in uganka po bodočnosti. Vendar se mi zdi gotovo, da bo prej ali slej ozdravela od težav, ki jo tarejo danes, in takrat bo mogla brez dvoma pomeniti za slovanske narode »vmesnega« evropskega predela močno oporo pri reševanju teh vprašanj, oporo, ki bo morda celo odločilnega pomena.

Hegemonija Francije v dobi francoske revolucije in Napoleona je bila trdno utemeljena v takratnem stanju evropskega prebivalstva. Francija je bila takrat poleg Rusije številčno najmočnejša država v Evropi. Njeno vlogo je danes prevzela Nemčija. Toda pozabiti ne smemo, da je nemško hegemonijo že v preteklem stoletju po besedah Nadlerja omogočila slovanska kri, ki je tekla za Nemce. Čas brez dvoma dela za Slovane. Narodi, ki danes vladajo v Evropi, so ostareli, ti narodi izumirajo, medtem ko vsi slovanski narodi spadajo med mlade narode z izredno številnim prirastkom. Bodočnost Evrope bo slovanska, toda le, če se bodo Slovani znašli med seboj in ustvarili nov, pravičen družabni in mednarodni red, red, ki bo priznal človeka in tudi male narode, red, ki ga čaka vsa sodobna Evropa.

Prav zato je treba poudariti, da je sodelovanje med slovanskimi narodi, dasi se v današnjih dneh odpira nanj žalosten pogled, vendar bistvene važnosti za narodno prihodnost Slovencev. Vsak, kdor temu sodelovanju nasprotuje, slabi našo življenjsko moč. Trenutne težave mu ne jemljejo prav nič načelne vrednosti.

Bogo Grafenauer.

DVA ROMANA SLOVENSKE MATICE

1.

Letošnja slovstvena žetev se je izkazala bolj ko sicer. Ne le, da je prišlo na dan lepo število vsaj zanimivih del, dobili smo tudi nekaj takih, ki s svojo vrednostjo in pomenom presegajo povprečnost. Vsaj o nekaterih bi se splačalo malo pogovoriti in znova opozoriti nanje.

To sta dve srečni izdanji Slovenske Matice, s katerima je ta založba dala besedo dvema različnima predstavnikoma, pisatelju starejše vrste, ki je pokazal svetu na bolečino slovenskega skrajnega zahoda, in pisatelju mlajšega rodu, ki obravnava življenje naše najbolj vzhodne pokrajine. Prvo delo, Kaplan Martin Čedermac, ki ga je napisal Pavle Sedmak, je na mah pridobilo bralce in opozorilo na pisatelja. Vsaj to pa z mirno dušo lahko potrdimo, da je do zdaj najboljše pripovedno delo, ki se tiče današnje Primorske! Pripovednih stvari o našem življu onstran zapadne meje imamo sicer več, ali to morem reči, da pravega večjega besedila, kakršnega sem si želel, takšnega, ki bi današnje stanje Slovincem in svetu pokazalo v pravi, lepi in močni podobi, takega dela še nismo dobili. Nekaj reči je bilo res dobrih, ali predrobnih, drugod pa je bila trpka stvarnost preveč prenarejena in preložena na povišano ravnino in v luč idealiziranega, včasih že pravljичnega življenja, za svet preslabotnega, premalo prepričljivega. Potrebo po takem večjem in prepričljivem delu pa sem venomer živo čutil, in sicer prav veliko potrebo, in mislim, da so jo morali čutiti tudi drugi, ki so nekaj tiste stvarnosti okusili in ki jim je za to, da se o nji razve, da bodo tako naši ljudje kakor drugi svet imeli o tako pomembni in pereči zadevi sodbo, ki jo bo navdihnila nepristransko, umetniško pisana knjiga. Zgodovina pravi, da take sodbe niso majhnega pomena.

Zanimivo je, da delo ne obravnava življenja v pokrajinah, na katere smo najbolj živo navezani in ki so neprestano v naši zavesti, kadar gre za podobo slovenske domovine. Obravnava namreč pokrajino Beneških Slovencev, ki je naši zavesti morda najmanj domača, nekaka slovenska narodopisna posebnost, za katero se človek skoraj samo znanstveno zanima, dosti ž njo pa ne računa. Saj smo se še osemnajstega leta prerekali, ali jo lahko terjamo zase, ker ne vemo, če bi gospodarsko mogla živeti v Zedinjeni Sloveniji, in ker so se svoj čas ti Slovenci odločili za Italijo in ji bili vsikdar zvesti. In prav v tem je druga zanimivost dela, da namreč govori o slovenski zavesti in o trpljenju zastran nje prav pri ljudstvu, ki je najmanj zavedno, za katero razmere po vojni, s katerimi se ljudje po ostalih primorskih krajih nikakor niso mogli sprijazniti, dolgo niso pomenjale nič bistveno novega. Jasno, da si človek misli: Bolečina, ki so jo trpeli ti nezavedni, nasproti državi vedno lojalni ljudje, je samo del, samo pomanjšana podoba bolečine, ki se je zgrnila na zavedne Slovence, ki so morali doživljati, kako se je do tal rušila vesela in bujno zrasla stavba slovenske prosvete in prostosti, zraven pa prebiti marsikaj, kar bo vredno spomina. In še to je treba pomisliti: Ta zmanjšana podoba je izdelana kolikor mogoče lojalno — zastran ozirov na eno in drugo stran, o katerih bralce malokrat kaj ve. Če moramo torej kljub takim ozirom, lojalnosti in pomanjšani podobi tega, kar se je dogajalo z

našimi ljudmi, reči, da je to naš najboljši pripovedni dokument o stiski primorskega ljudstva, potem je to že dovoljšna ocena in priporočilo za knjigo.

Dogajanje je postavljeno v čas, ko doleti te državi zveste, niti malo ne iredentistične Beneške Slovence nepričakovana preizkušnja: Oblasti plenijo molitvene knjige in prepovedo slovenski jezik v cerkvi. To protikrščansko, protikulturno dejanje, ki je vrhu vsega še znamenje grde nehvaležnosti, doseže ravno nasproten uspeh. Ljudje so ranjeni v svojem človečanskem ponosu, v svoji človečanski in krščanski zavesti in v uporabi proti krivici se postavijo v obrambo svojih osnovnih pravic, ob katerih se šele začutijo Slovence, to je, se povzpnejo do zavesti skupnosti z ostalimi deli slovenskega naroda. To trpko preizkušnjo, ta pretresljivi boj in porajanje narodne zavesti pri preprostih slovenskih mejaših spremlja z živo udeležbo eden od njihovih duhovnikov, ki se naravno postavi na njihovo stran in postane zagovornik pravice. Zvestoba sebi in ljudstvu pomenja za takega človeka en sam boj. Ne le da mora biti previden med dušami, ki jih pase, ker človek nikdar ne ve, kako daleč sega izdajstvo ali vsaj izrabljanje ljudske zaupljivosti. Zanesti se ne more docela tudi na stanovske tovariše. Med njimi so sicer mnogi značaji, celo tuje krvi, in ti so z njim, so pa tudi prilagodljivci, ki se pokorijo višji sili, če ne celo ljudje brez hrbtenice, ki so jim revščina, iz katere so prišli, narodna nezavednost in pohlep po časti, ki bi zakrila njihov občutek manjvrednosti, toliko skrivili značaj, da lahko postanejo izdajalci. Človeku, ki ne more gledati, kako teptajo božjo in človeško pravico, je težko krmariti v takih okoliščinah in težko mu je molčati, če posluša, kako zavija oblast nasilje v plast lepo donečih laži, ki ga hočejo naravnost razgnati. In vendar, ta duhovnik veruje, da bo zmagala pravica, tudi ko čuje iz ust predstavnika oblasti odkrito besedo, da hoče iti brezobzirno preko te pravice, ki ji je na poti. Veruje, ko čuje iz ust svoje umirajoče, tako verne matere, da Cerkev ni branila svojih ovc, kakor ji je naloženo, da ob krivici molči iz bojazljivih ozirov na svoj položaj, kar mora potrditi tudi sam Čedermac predstavniku Cerkve, ko posluša njegov zagovor. Boj za to pravico in za vero vanjo pa zlomi njegove ozire in njegovo zdravje, toda v njem se je nekam trdokorni mož prečistil, strnil in potrdil svojo čredo v prepričanju, da je veliko in človeka vredno vztrajati na tem, kar nam je Bog dal, čeprav so dnevi prihodnosti docela zastrti in ni videti rešitve.

Čedermac je v marsičem podoben Pregljevem plebanu Janezu, le da je veliko preprostejši in seveda današnji. Pisatelj mu je naprtil nekaj preveč živčne razbolelosti in nejasnosti, iz katere se rešuje, kar je ostalo iz povojne in še posebej ekspresionistične živčne razvrvanosti in naslade nad njenim seciranjem in analiziranjem, kar smo pri njem že večkrat srečali. Prav tako moti pogosto uporabljanje odvisnega govora, ki ima na sebi nekaj pečata naglice, ki jo pisatelju zlasti drugod očitamo. V takem govoru marsikaj zbledi in vsaj videz je, kakor da ni važno. Meni ni prijeten. Tudi je tako pisanje malo presentimentalno. Življenje je res privzdignjeno v idealizirano perspektivo, ali prav ta idealizem sije iz sebe neko blagost in toploto, ki jo je danes treba iskati in ki človeka naravnost potolaži in okrepi. Tehnično, tudi to je treba povedati, pa je tu kultura, ki je pri naših mlajših dosti premalo dobiš.

2.

Drugi, ki mu je Matica izdala knjigo, je Miško Kranjec, pisatelj iz mlajšega rodu, pisatelj Prekmurja. Kapitanovi so njegova deseta knjiga, torej knjižni jubilej, ob katerem so se ocenjevalci malo več ustavili. Ker je talent in priljubljeno ime, bi zaslužil ne samo

pregled z nekoliko ocene, ampak prav pošteno obravnavo, ki naj bi pokazala, kako je ravnal s svojim darom. Do tega žal še ni prišlo, ne samo zaradi pomanjkanja ljudi s pravim kritičnim darom, ampak ker se je ne samo eden takih, ki imajo zadevo na misli, ustrašil vselej ne preveč mikavnega prebiranja že dovolj obsežnega Kranjčevega dela.

Miško Kranjec je, kakor se že povsod ponavlja, odkril slovenskemu svetu Prekmurje, ga uvedel v našo lepo knjigo. Pokazal je najprej na poezijo svoje enolične ravnine, obdarjene z nekoliko goricami, pisal o jagnjedih ob vaseh in cestah, o cvetočih akacijah in o petju slavcev v toplih nočeh, posebno pa o hrepenenju po sreči in svetu, ki je potapljal življenje ljudi v ti pokrajini v neko pisano, mavrično, nedoločno meglico. Ta pisana meglica se je začela zgubljeni, ostalo je od nje le nekaj lepih poetičnih tančic, ki jih prekmurški poet ni mogel odsloviti, ne da bi se moral zato zatajiti. Njegov pogled je postajal vse bolj realističen, že programatično realističen. Odkrival je življenje, kakršno je tod, se predajal njegovemu teku in njegovi morali, ki je za naše misli včasih nekam preširoka, pretopela. Pod njegovim vplivom in v ozračju napredujočega materializma, odkrivanja in poudarjanja spolnih osnov življenja ter prav ta čas vsesplošnega relativizma je postal že naturalist, vsaj nekod čisto očiten, in posebno rad upodabljal izživljanje narave. V tem se je nekam približal Maupassantovemu spolnemu fatalizmu, sicer bolj v naturalističnosti motivov, zakaj od njega se vendarle precej loči. To namreč ni tragičen fatalizem, marveč že nekam zadovoljna predaja stvarnosti, že uživanje ob pogledu na njeno brezobzirnost, ki trga z ljudi sentimentalne, preidealistične tančice in lepe laži, s katerimi jih je obdarila mladostna vzgoja, ko jih je pripravljala na življenje. Šlo je za tisti idealizem, ki večkrat le zakriva resnično življenje, ker ni dovolj pripravljen nanj, in šlo je za človeški nagon, ki se hoče izživeti. To brezobzirno življenje, to obračunavanje z idealizmom, ali bolje, uživajoči, zmagujoči posmeh nad njim, vse to je večkrat odbijalo ali vsaj zapuščalo nezadovoljne občutke, a Kranjčevim stvarjem je treba priznati, da so navajale človeka na bolj realen pogled na naše življenje, kar je bilo gotovo potrebno, pred vsem pa, da so potrjevale vero v življenje. Ta vitalistična vera in vedrina, ki je pisatelju prihajala iz nje, nam ni bila malo.

Res pa je, da je ta vera zmagovala bolj s svojo samozadovoljnostjo ko s kakšno globokostjo. Nad prave globine se Miško Kranjec ne spušča posebno pogosto, ali bolje povedano, če je že nad njimi, ne kaže kakšne velike vneme ali celo strasti, da bi jih do dna raziskal. Nema lokrat zadene nanje, saj mu jih resničnost sama v obilici proži, in obravnava jih s spoštovanjem, kakršno jim gre, ali kajkrat se le nekaj malega ustavi, vdano pomodruje in gre mimo, ne da bi ga močnejše prevzele. Rad pa jadra nad povprečnostjo. Naravno, da ti ne more biti več všeč, če tako neredko opaziš, da je še iznad te povprečne, srednje globine, kjer ti je prijetno, zašel v prave plitvine, kjer je treba barko naravnost porivati, da se nekam reši. Kranjec se malo prerad drži površja in je z njim nekaj preveč zadovoljen. Malo preveč so ga razvadili, mu pustili, malo preveč se je vdal svoji udobni naravi in listkarskemu načinu pisanja za zaslužek, tako da je teža, s katero obravnava pomembna moralna in socialna vprašanja, včasih le prelahka in te seveda ne zadovolji ali te celo odbija. Skoraj tako se je na priliko lotil obdelave vprašanja, ali more rasti življenje na lastnini, spriči katere se vest ne čuti popolnoma čista. No, in ker uspeva, ji dá pisatelj nekak blagoslov (»Rezonja na svojem« v Nove-lah), ne da bi seveda vsakogar zadovoljil s takim samozadovoljnim materializmom, s takim pomanjkanjem npravne resnosti, ki bi se morala oglasiti vsaj ob tako prevratnih sklepih. Ta očitek pomanjkanja

globljih etičnih idej, ki bi pisatelju ne dale, da bi se toliko prepuščal naturalističnemu teku življenja in bil z njim, z njegovim vnanjim videzom, pomirjen, ampak da bi malo bolj segal pod ta videz, kakor to dela, da bi življenje bolj oblikoval, kakor ga, in ga s tem povzdigoval v neko višjo umetniško samostojnost, ta očitek ni bil izrečen samo enkrat.

Že v prvih spisih se je sukala Miško Kranjec okoli vprašanja zasluzka svojih gosto naseljenih rojakov in moral pri tem razmišljati o zemlji, na kateri žive. Agrarna reforma je prinesla toliko novega in zlasti osebnega razmaha, da ga je prevzelo. Ali počasi je sprevidel, da vprašanje ni rešeno, da z njo ni vsem v enaki meri pomagano, da se razmere zenačujejo z okoliščinami drugod, kjer ali pripade zemlja onemu, ki se mora zaradi dote bratom in sestram zadolžiti, ali pa se z delitvijo zdobi in človeka ne more živiti. Izseljevanje in odhajanje na sezonsko delo v Vojvodini, Franciji in Nemčiji je nek izhod, ali vsej prej ko rešitev. Svojemu človeku v povesti (*Os življenja*) je dal zdaj sanjati o kolektivni lastnini, o traktorjih po ruskem zgledu, ne da bi pomislil, da je v takih prividih urejene prihodnosti vendarle nekaj naivnosti. Ne gre še toliko za kolektivizem. Kaj naj bi namreč s tako konkretno rešitvijo s traktorji tostran Mure? Revolucionarna misel, a če ji greš preblizu, vidiš, da bi bila lahko malo bolj tehtna in preiščljena, kar bi ji dalo vse drugačno veljavo.

Ker smo že pri prevratnosti, je vredno omeniti, da so se je mnogi pri njem toliko bali, da so sodili, da ga je treba zaradi nje onemogočiti. Zato so pisali in govorili nepoučenemu in v mišljenju večkrat nesamostojnemu ljudstvu in mladini, da je Miško Kranjec Prekmurje le oblatil, da njegovo pisanje ni nobena umetnost, in šli so celo tako daleč, da so mu izpodmikali tla — tudi Slovenci smo vsega mogoči. Kar se te prevratnosti tiče, je treba pač povedati, da je bila izraz upora proti nezdravim razmeram, v katerih živimo in katerih vsakdo ne more odpraviti s kopico lepih, a navadno praznih tolažb. Če ta upor vsakogar ne zadovolji, če ga odbija, je pač treba njegovo neprijetno podobo večkrat vsaj do neke mere pripisati tem neveselim okoliščinam, ne samo kakšni površnosti Kranjčevega mišljenja. A tudi to je potreba reči, da kaže Kranjec zadnji čas dosti večjo resnobo do velikih življenjskih vprašanj. Proticerkven je še vedno zelo, a do vere že ni več niti indiferenten. Prav s pridržanostjo, ki jo čutiš ob mestih, ki se tičejo takih vprašanj, kaže, da spoznava, kako je človek nanje tesno naslonjen in da jih ne smeš omalovaževati, ne da bi bil življenju samemu krivičen. To je očitno posebno v Kapitanovih, kjer pisatelj ne le da gleda z nekaj večjo vdanostjo na skrivnost življenja, ampak večkrat poudari, da je dolžnost več od zadostitve nagona.

Tudi drugače Kapitanovi zadovoljujejo bolj od drugih Kranjčevih del iz zadnjega časa. Kranjec je do zdaj pokazal svojo pokrajino in njena življenjska vprašanja ter si pri tem narisal vrsto postav in že tipov, ki niso kar tako. Narisal je ljudi, ki se tepejo za ljubezen, druge, ki se poganjajo zraven še za posest, za prostor na soncu. S posebno ljubeznijo pa je postavil pred nas nekaj otrok, ki si vsak po svoji različni naravi utirajo pot v življenje. Poleg njih pa je dal nekaj ostarelih modrijanov, ki spremljajo mlado rast prvih, se vživljajo v njih svet, ki je toliko podoben nekdanjemu njihovemu in vendar tudi tako novotarski, jih mislijo s svojo skušnjo učiti in voditi, a čisto neobvezno, ker so se preveč vdali in se umaknili na stran, odkoder bolj na tihem godrnjajo, a v svoji dobroti malokrat obsojajo. V teh dveh svetovih, v prisrčnosti in neugnanosti otrok in v modri dobroti starih očetov, je Kranjec najsrečnejši. Tak je tudi v Kapitanovih. Ali v njih je tudi še ženska nevsakdanje vrste. Na videz nekam topa, ali v sebi skriva življenjsko silo, ki ji ne da, da bi živela s šibkejšim

možem, da se zato zapleta v druga razmerja, privlači in odbija moža in na zadnje še sina, ki se ji ne more odtrgati — kakor Pavel v Lawrenceovih Sinovih in ljubicah. Boj za to žensko, njeno odbijanje, njeno izzivljanje, boj med osebno zadovoljitvijo in med dolžnostjo, boj za zemljo, za njeno okrepitev, boj za dediščino — vse to tira in prepleta dogajanje, ki je zato kljub obširnosti skoraj vselej zanimivo. Poleg tega je to prvi Kranjčev roman, ki prav za prav zasluži to ime, prvi, kjer se je pisatelju posrečilo ustvariti neko osrednjo postavo in peljati bralčevo radovednost do konca za njenim razvojem, ne da bi bila ta enotnost zato plačana s kakšno hujšo dolgovoznostjo.

Zakaj tu je posebna slabost Kranjčevega pisanja. Kulture pisanja, ki sem jo poudaril pri prvem pisatelju, je pri Kranjcu odločno premalo. Starejši Bevk, da postavim tistega pisatelja, ki z njim v plodovitosti nekam tekmuje, mora tudi večkrat preslišati, da preveč piše in da je zato premalo globok. Nekaj njegovih reči, nad katerimi sicer ni njegovega imena, je res napol obrtnih. Ali kadar se da, takrat pokaže, kaj se je naučil v svojih številnih spisih, kako zna organizirati celoto v enotno zgodbo in pod enotno idejo in kako ume ravnati z jezikom in slogom kakor s poslušnim instrumentom, da je pri vsi idealistični povzdignjenosti po večini vendarle zelo prijeten in prepričevalen. Kranjec je res še mlad, ima še vedno časa za šolanje, ali do zdaj se je nekam premalo potrudil. Kaže, da svojih stvari, kakor mu prihajajo iz pisalnega stroja kot prvi in zadnji zapis, ne popravlja posebno, da prepušča to delo drugim. In če pomislimo, da jih je nemalokrat pisal s nekaj tiste svoje udobne malomarnosti, z nekaj tiste zadovoljne površnosti, ki ni dosti v zadregi za snov, potem nam mora biti jasno, da to ni najuspešnejša pot k višjim in res dognanim umetninam. Tako pisanje sicer rad prebiraš, ko ti prihaja v listu po odlomkih, zaprede te v svoje prijetno kramljanje, ali na vse zadnje sprevidiš, da ti večkrat ni skoraj nič povedalo. Neka pri vrhu zagrabljena zadevica, ob kateri pisatelj plete in veze, da bi bila videti mikavna, brez kakšne posebne navezanosti ali celo strasti do nje in do življenja sploh, kot stalno spremstvo pa toliko značilni izrek filozofije Kranjčevih Panoncev: »Sicer pa to ni važno.« Nevarnost dolgovoznosti je bila toliko večja v daljših spisih, zlasti ko se je lotil romana. Tega seveda s svojo novelsko tehniko, ki mu je tudi po naravi bolj domača, in zastran pomanjkanja globlje organizacijske ideje dolgo ni zmožel. Šele s Kapitanovimi je, kakor rečeno, precej zadovoljil. Sicer je res: Še zmerom visi preveč na snovi, še zmerom se ne more odločno povzpeti nad brezobličnost, neorganiziranost naturalističnega razpleta, v katerem skoraj največ pomeni naključje. Ali vsaj enotnost zanimanja je ustvaril. Drugače je skladal romane iz delov, ki so neke vrste novele, kopicila kulturno in političnozgodovinsko zanimivo snov, ki naj bi nadomestila pomanjkanje enotnega zanimanja, organiziranega oblikovanja, nemalokrat pa ponavljal, vezel in mečkal, da ti ni kazalo drugega, kakor da si strani le bežno pregledoval in jih preskakoval, ker so te kmalu zdolgočasile. V teh knjigah (tudi v nekaterih povestih, n. pr. v Pesmi ceste) ni bilo malo zanimivega, ali morale so tudi pošteno, da si težko mislim, če bo katera mogla doživeti drugo izdajo. Knut Hamsun, pri katerem se je pisatelj veliko učil, je na primer tudi dal prostost teku življenja, se predajal neki topi malomarnosti, ali oboje je bilo bolj videz; zadaj je stal človek, ki se je oblikoval, ki je slog že naravnost artistično gojil. Kar čutiš, kako preseva skozenj njegov morda že nekoliko blazirani smeh in zavest, da obvlada in se lahko igra s snovjo in s slogom. Pri Kranjcu tega oblikovanja dosti premalo opaziš, on ne spregleda, da je eno in isto misel povedal na dveh ali nekaj straneh v dveh, treh, celo šestih variacijah in to ne bogve kako spremenjenih. Kakor nič ti bo uvrstil enega tik drugega

sinonime: ozračje in vzdušje ali skrivnost in tajna, ne da bi čutil nerodnost, če že ne smešnost takih pleonazmov. Ljudje v Prekmurju kar preradi modrujejo, kar je v zvezi z njihovo osamljenostjo, v kateri se pomembne zadeve okoli njih in v daljnem svetu na drobno preozgavajo. Toda Kranjec daje tem preprostim ljudem govoriti v učenih besedah in v izbranih stavkih misli, ki so celo za izobraženca preveč dognano izražene, ne glede na to, da je v njih preveč Kranjčevega. Pisatelj hoče biti realist. Proti temu ne moremo nič imeti, če misli s tem resnično življenje, oblikovano po umetniških načelih. Tako govorjenje pa ni realistično, ampak podtaknjeno, in sicer nerodno podtaknjeno ter daje gradivo za sodbe in omalovaževanja, kakršna smo že brali: da pisatelj ne pozna tako do konca svojih rojakov in da nima docela v oblasti daru intuitivnega vživljanja v življenje in ravnanje preprostih ljudi. Gotovo pa je, da so taka številna ponavljanja in dolgovoznosti, približen in slab slog ter te vrste govorjenje le izraz tu že večkrat omenjene površnosti, nekritičnosti, udobne malomarnosti, skratka Kranjčeve panonske samozadovoljnosti. Z njo si je Miško Kranjec marsikaj napravil, kar je škoda, ker je to danes pri Slovencih morda najbolj imenovano pisateljsko ime.

Lino Legiša.

Anton Slodnjak: Neiztrohnjeno srce. Zgodovinski roman v dveh delih. Izdala Naša založba v Ljubljani, 1938. Strani 275 + 384.

Tako imenovani biografski romani oziroma življenjepisi v leposlovnih obliki sploh — kakršni so v zadnjih letih zmerom pogostejši — nikakor niso samo moda, kakor bi utegnili misliti ta ali oni, ampak imajo globlji vzrok v spremembi socialnega pojmovanja. Kakor je nekdanjega heroja v klasičnih delih zamenjal preprosti človek modernega romana, tako naj tega — v bistvu nič manj imaginarnega junaka — zamenja odslej resničen človek. Tu pa se že začenja tragika tega demokratičnega načela, prenesenega v svet estetske tvornosti. Taka po »resničnosti«
stremeča umetnost namreč zopet sega po izrednih osebnostih, kakor so na primer umetniki, državniki itd.; hkrati pa mora tak umetnostni oblikovalec narediti človeka vendarle iluzornega, vsaj v kolikor ustvarja leposlovno umetnino. To vidimo tudi pri Slodnjaku, čigar »zgodovinski roman«
niha prav tako med tema dvema podobama: to je med historičnim Prešernom pa med avtorjevo vizijo njegovega lika.

Kajpada moram takoj pripomniti, da nas to dejstvo ne sme zapejljati na napačno pot, tako da bi postavili merilo zgodovinske resnice hkrati za merilo literarne vrednosti pričujočega dela. Pisatelj je svoje delo imenoval roman in nas s tem obvezal, da ga presojam o leposlovnega, ne pa morebiti z literarno-zgodovinskega vidika. Takoj naj opozorim, da s tem nikakor ne mislim prezreti tozadevne napake, ki jih delo morebiti ima, ali pa se odreči pravici do ugovorov, ki jih utegne vzbuditi bodisi z zgodovinskega bodisi z idejnega vidika. Hočem le poudariti, da tako imenovani anahronizmi, med katerimi pa je treba ločiti nezavedne od hotenih, nikakor še niso pomanjkljivost z leposlovnega vidika, pa najsi se je avtor z njimi še tako oddaljil od zgodovinske resnice. Razen tega naj omenim tudi to, da celó znanstvene študije ne prikazujejo nekega dejstva, dogodka ali osebnosti v absolutno historičnem smislu, ker to vobče ni mogoče. Kdo ne vidi razločka med Prešernom, kakor ga nam prikazujejo n. pr. Stritar, Aškerc, Prijatelj, Žigon, Kidrič in drugi? Gotovo, so stvari, ki jih moremo ugotoviti matematično natančno in kjer ni mogoč nikak znanstveni dualizem ali celo pluralizem; toda prav tako gotovo je, da moramo že v znanosti (oziroma v esejistiki) preko tako omejenega historizma, ali pa se moramo že vnaprej odreči nečemu bistvenemu, brez česar ni možna rekonstrukciji podobe nekega dejstva, dogodka ali osebnosti. Samo ob

sebi se razume, da je vse to še v vzmoženju meri mogoče pri leposlovnem preoblikovanju zgodovinske snovi.

Te metodične misli so se mi zdele potrebne, preden se lotim razlage Slodnjakovega zgodovinskega romana o Prešernu in njegovi dobi, ki je doživel že nekaj krivičnega molka in še bolj krivičnih obsodb. Priznati moram, da sem delo prebiral z rastočim zanimanjem in da nikakor ne morem razumeti trditev tistih, ki — ne vem, ali zares odkritosrčno — izjavljajo, češ da se jim je branje upiralo. Meni je bilo nasprotno žal, ker mi poklicni opravki niso dovoljevali, da bi bil mogel prebrati roman v enem dušku. Privlačnost je namreč nedvomna odlika Slodnjakovega romana, čeprav je res, da pripovedovanje ni skoz in skoz na isti višini. Menda sem nekje že zapisal, da je to ne samo predpogoj uspeha, ampak hkrati tudi znamenje pravega pisateljskega daru. Človek se čudi, da je z zunanjimi dogodki tako revno življenje prvega slovenskega pesnika dalo tako obširen tekst, zlasti ker pisatelj — deloma celo preveč zaupajoč v bralčevo poznavanje Prešernovih poezij — skoraj nič ne citira. Razen tega pa ne smemo prezreti, da se je avtor tako rekoč brez slehernih leposlovnih priprav lotil nenavadno težavnega dela, tako rekoč vélikega teksta, po kakršnem sežejo po navadi šele zreli mojstri. Če tedaj gledamo na Slodnjakov roman kot na prvenec, moramo kljub nemajhnim napakam ugotoviti tudi lep pripovedni dar.

Po obsegu je »Neiztrohnjeno srce« eden naših najdaljših romanov. Kljub veliki pesniški svobodi pa je ostal Slodnjak, to mu moramo že priznati, v bistvu na trdnih tleh zgodovinskih dejstev. Kot roman predstavlja delo izredno plastično in živo sliko one dobe našega preporoda, v kateri je živel in deloval Prešeren ter njegovi sodobniki. Premoč Prešernovega duha nad okolico in njegov veliki pomen se nam razodeva že iz tega, da občutimo dobo le kot okvir njegovega — resda idealiziranega — pojava kljub temu, da nastopajo v romanu hkrati tudi vsi njeni značilni predstavniki, bodisi iz kroga Prešernovih prijateljev, bodisi iz vrst njegovih nasprotnikov. Dvoje je avtorju narekovalo gradnjo: okvir pesnikovega življenja in dela ter ideja o neiztrohnjenem srcu, to je ideja o pesniku-geniju, ki je najvidnejši vsebinski poudarek v romanu. Čeprav se drži pisatelj v bistvu biografskih podatkov, ki so mu nedvomno narekovali to sedem in dvajset poglavij obsegajočo zgodbo, je vendarle marsikaj podredil omenjeni osrednji ideji. Prevelika zvestoba do nekaterih življenjepisnih podrobnosti je pisatelja zapeljala ne le v razvlečenost, saj bi se dalo marsikaj izpustiti ali pa vsaj zgostiti, ampak je bila nedvomno tudi vzrok, da je avtor pogosto zamenjal pripovedni način z esejističnim, če že ne kar z zgodovinskim podajanjem materiala, ki ga je nasul pred nas s kretnjo bogataša, ki razpolaga z obiljem znanja. To sicer budi naše občudovanje, saj slutimo, koliko se je za to delo pripravil, vendar nas taka razmišljanja sredi leposlovnega dela tu in tam utrujajo. Trditi se upam, da delo celo nekoliko trpi na historizmu, čeprav hočem s tem označiti samo slog, ne pa dejstev, ki marsikod izzivajo ugovor zgodovinarja. Ta intelektualna poteza je tudi vzrok, da občutimo v delu, če ga presojamo kot leposlovno delo, izrazito slogovno dvojnost v smislu križanja umetnostnega oblikovanja ter esejističnega prikazovanja. To je nemara največja napaka romana, ki bi bil tem boljši, čim bolj bi se približal čisti leposlovni iluziji.

Vendarle pa Slodnjakov roman v celoti ni delo hladnega razuma, ampak ga nasprotno preveva zanos, ki priča o strastni avtorjevi osebnosti. Ta zanos se resda ponekod približuje patosu idealističnega zanesenjaka, vendar pa je prav tako ustvaril tudi podobe in prizore, ki pričajo ne samo o svojskem avtorjevem deživetju pesnika, čigar lik naj bi nam približal, ampak tudi o resničnem stvariteljskem ognju.

Res je Slodnjak v težnji, da čimbolj idealizira pesnikovo podobo, zašel tu in tam v pretiranost; a prav s tem idealiziranjem je morebiti nehotе zadel eno izmed bistvenih potez Prešernove poezije: ali ni tudi Prešeren idealiziral življenja, bodisi ko je slikal Julijo kot »bogstvo«, bodisi ko mu je Ana služila za »vzor« nezakonske matere? Ne smemo pozabiti, da je pisatelj vodila v prvi vrsti želja, da nam pokaže usodo pesnika, čigar simbol je »neiztrohnjeno srce«. Priznati moramo, da se mu je to posrečilo prav tako, kakor nam je nazorno naslikal tedanje vojaške, politične, socialne in kulturne razmere. Posebno prepričevalno je podana tragika Prešernovega zunanega in notranjega življenja in le težko se bo komu posrečilo bolje ponazoriti poetovo izjavo, češ da »iz srca svoje so kali pognale« poezije, čigar avtorja sledimo v tem romanu od postaje do postaje na poti, ki jo je prehodil kot človek in kot umetnik. To drugo, namreč prebujenje genija in njegovo rast, je pisatelj nemara še močneje poudaril, vendar se zdi, da je motiv nekoliko preveč razvlekel; posebno pa me je motilo to, da pripovedovalec prevečkrat posega vmes in tako apriori tolmači marsikaj, kar bi moralo biti razvidno le iz pripovedovanja. Tudi se Slodnjakov Prešeren po moji sodbi preveč zavestno ukvarja s svojim poklicem, ne glede na to, da mu je avtor pač premlademu vtisnil poteze zrelega duha. Pri tem pa moram pripomniti, da me nikakor ne motijo nekatera nevsakdanja doživetja že v otroški dobi — ako smo jih lahko imeli drugi, zakaj bi jih ne bil mogel imeti Prešeren? Ne moti me niti pojav simboličnega berača, vsaj ne ob prvem, posebno pa ne ob zadnjem srečanju. Upirala pa se mi je ta podoba tedaj, ko se prikaže ne le Prešernu, ampak tudi gostom v Smoletovi gostilni ter pozneje Francetu in Andreju hkrati. Objektivacija te prispodobe pesnikovega srečavanja z duhom zemlje se mi zdi zgrešena. Prav tako je na meji banalnosti prizor, ko Prešeren v družbi pijanih tovarišev zabrusi Juliji tisto o »končanem sejmu«; podoben, čeprav sprejemljivejši je prizor, ko Prešeren ustvari »balado« o Kralju Matjažu in Alenčici. Toda za vse to nas pisatelj bogato nagradi z mesti, kakršna predstavljajo na primer poglavje »Judovsko deklet« ali pa prizori: srečanje z materjo, obisk pri Čopu, Čopova, Smoletova in Prešernova smrt, pa tudi neštete druge epizode. Prizor, ko pride mati k Prešernu in nato pesnik dirja za njo domov, sem bral dvakrat v presledku pol leta in obakrat je deloval name enako prepričevalno. Taka mesta so me prav tako kakor živo očrtani liki posameznih oseb (mati, Katra, stric Jožef, Trenc, Smoletovka, Čop, Kopitar, Kastelic, bratec Andrej, Ana i. dr.) prepričala o Slodnjakovem pripovednem daru. Ugajal mi je tudi začetek, za katerega bi pisatelja pač lahko zavidal vsak filmski scenariograf. Anahronizem, da Prešeren tedaj ni bil več doma v Vrbi, ampak že pri stricu Jožefu, ne moti, saj je tako najbrže hoten. Pa tudi tedaj, ko lahko domnevamo, da je anahronizem nastal iz resnične pisateljeve nepazljivosti, kakor na primer, če »Sonete nesreče« in »Gazele« postavi v Julijino dobo, nas to bog ve kaj ne moti. Priznati moramo namreč, da je z vidika kompozicije romana prikazal vse to prepričevalno s tem, da je prvo srečanje z Julijo datiral že v čas, preden je odšel Prešeren v Celovec. Prešernoslovec mu bo zato pač lahko očital, da hodi glede tega za Žigonom in Puntarjem ter da ne upošteva drugačnih Kidričevih ugotovitev. Leposlovni kritik pa mora priznati, da je taka, četudi napačna kronologija, z vidika enotnosti gradnje utemeljena in da hkrati umetniško prepričevalno prikazuje duhovni smisel Prešernovih pesmi, pa najsi mu jih je že navdihnila Julija ali katera druga ženska. In to je poglavitno.

Kajpada Slodnjakov Prešeren ni povsem historičen v smislu, kakor to zahteva znanost. Ugovori s te strani so seveda možni in bila bi morebiti celo hvaležna naloga, če bi kdo natančno ugotovil vse ne-

točnosti. Pri tem pa bi moral vesten in pravičen nabiralec ločiti, kakor že rečeno, hotene anahronizme od lapsusov. Že prej smo videli, da tudi resnične zgodovinske netočnosti še niso merilo literarne vrednosti pričujočega romana, ki kljub temu, da mu razen omenjenih netočnosti lahko oporekamo na primer glede nekaterih razlag Prešernove erotike (n. pr. odnos do mladostnic), etičnega in sploh svetovnonazorskega pojmovanja — predstavlja zanimivo literarno delo, ki bo marsikomu poglobilo, če ne celo kar odprlo razumevanje za Prešerna, njegovo delo in čas, v katerem je živel. Prepričan sem, da celo zgodovinar more najti v tem romanu marsikatero pobudo, čeprav bo sicer razlikoval med romanom in — arhivom ali učbenikom.

France Vodnik.

Bojan Isajev, Rojeni smo na Balkanu. Roman. Poslovenil Stane Melihar. Založila »Modra ptica« v Ljubljani 1958.

Že pred leti je založba Hram izdala roman mladega, prezgodaj umrlega srbskega pisatelja, Branimira Cosića — »Pokošeno polje«. Imenovali so ga roman generacije. In to je resnično bil. Pisatelj je podal srbskega človeka po vojni: otrešel se je bremena vojne, sedaj pa v blaznem tempu živi in se poganja kvišku. Prehiteva normalni razvoj stoletij, samo da bi bil čimpreje organsko vključen v evropski kaos. Toda kulturna in politična nezrelost ga pahmeta nazaj in tako povežeta, da se izživlja le v malenkostnem spletkarjenju in orokavičenem verižništvu. Toda masa, ljudstvo, se še vedno giblje.

Tudi pričujoči roman je roman generacije. »Matere so še nepismene, sinovi so že doktorji in profesorji...« Dogaja se deloma v nemirni Bolgariji, deloma na Dunaju, med bolgarskimi študenti. Tu se nekemu izmed njih porodi ideja: »zapad hiti naglih korakov nazaj v barbarstvo...«, ideja, ki niti ni nova. Nova pa je rešitev tega spora, ki jo predlagajo ti mladi ljudje: Evropo morejo rešiti edino ljudstva bližnjega vzhoda, Romuni, Hrvati, Slovenci, Srbi, Macedonci, Bolgari, Turki, Grki, Armenci, Arabci, Egipčani itd., ki leže v neposredni bližini kot težak, živ, zdrav a neizrabljen kapital. Zadnji čas je, da ta ljudstva vstanejo, puste vnmear svoje vsakdanje prepire in pritisnejo na zapad. Vedno je živel Zapad od tega, kar mu je nudil Vzhod. Danes je zopet prišel čas, ko je intervencija »bližnjega vzhoda« nujno potrebna. Mladi ljudje vseh teh narodov načelno soglašajo. Rodi se OBU — organizacija bližnjega vzhoda.

Bolgarija preživlja medtem težke dni. Preprosto bi se reklo: otroci se gredo vlade in parlamente. Nered je zmirom večji. Deželo strahujejo in spravljajo v zadrego razne legalne in ilegalne organizacije kot IMRO, »Ustaš«, hajduki. Ljudje so zadržani, vase zaprti, naveličani politike; saj se jim kljub lepim besedam godi iz dneva v dan slabše. Tla so vroča kot morda še nikoli. Vsak čas bo izbruhnil požar. To stanje spretno izrabljuje mladi politik in časnikar Stefanov, organizira, navezuje stike, pripravlja... Toda nameravani upor vlada pravočasno odkrije, kolovodje polovi. Le nekaterim se posreči, da zopet pobegnejo v inozemstvo.

OBU dela medtem dalje. Ideja je našla odmev. V bližnjem vzhodu je že vojna — abesinski pohod. OBV organizira z vso vihto in se pripravlja... »V očeh Egipčanov so se vžgali majhni plamenčki«. Mladi ljudje, zaupajoč v gmotno podporo neke velesile, odhajajo na vzhod kjer jih čaka poguba. Padejo najboljši med njimi. Na Dunaju pa nevarno zbolijo njih vodja Viki in umre. OBU je sedaj brez glave. V najtežjem trenutku, ko od vsepovsod prihajajo vznemirljive vesti. Tedaj poprime Stefanov, časnikar in razočaran politik, ki je stal dosedaj ob strani. Komplikacije so kmalu ugodno rešene. Toda prav tedaj se je vrnila iz Pariza Katja, simbol vzhoda, ki v strahu pred samo seboj beži na zapad in tam zbolijo. Vrne se razočarana, toda on jo ljubi tudi tako. Stefanov bije boj: OBV ali — družina, žena. Zmaga

poslednja. OBV se razide — dasi ideja, rokopis umrlega Vikija, ostane. Tudi Katja umre. Iz Pariza se je vrnila bolna. Toda od Stefanova zahteva, da živi in dela dalje...

Taka je v kratkem vsebina: pisana, važna, živahna. Problem OBV je dobro podan, dobro razvit. Ima pa roman tudi slabe strani. Predvsem nam pisatelj še vedno ostane na dolgu z odgovorom na vprašanje: In kaj sedaj? Ali so ljudstva bližnjega vzhoda res nezmožna prenoviti Evropo? In kje tiče vzroki? Vse sanje mladih idealistov so se razblinile v nič. Ali ni morda naša svežost utvara? Pisatelj pravi, da je edinstvo bližnjega vzhoda samo privid. Vzhod je bil že nekadaj razkosan; mohamedanstvo in krščanstvo. Danes ga razbija nov pojav: evropeizacija. Končno celo Balkan ni isto kot Arabija. Sanje so razbite. Stefanov, ki mu je Katja zapovedala živeti in delati, »se je znašel pred praznino in ni vedel, kaj naj počne...« Kljub temu, da se roman konča z nekakim razočaranjem, pesimizmom, se zdi, da je rešitev Evrope vendarle nakazana: in to je zdrava družina, ki črpa svoje moči iz zdrave, primitivne elementarnosti. Saj to je, kar zadovolji človeka. In Evropa je koncem koncev vendarle — človek ob človeku.

Jeza Maks.

Martin Mencej, Slovenska šola in učitelj pred novimi nalogami.
Pedagoški tisk 1. zv. 1957.

Knjižica nosi podnaslov »Socialno-pedagoški pogledi« in je zanimiva priča novega snovanja med mlajšim slovenskim učiteljstvom. Ta mladi rod se je zavedel, da pripada slovenskemu narodu in da mora v veliki meri pomagati pri reševanju našega narodnega vprašanja, ki je danes predvsem družbeno vprašanje. Svoj pedagoški tekst hoče graditi na osnovi potreb in terjatev slovenskega otroka. Zato hoče spoznati vse sestavine okolja, ki oblikujejo otroka in našega človeka sploh. Mladi učitelji hočejo javnosti pokazati pravo podobo slovenskega kmečkega in delavskega sloja. Če bodo to dosegli, bodo opravili res prepotrebno in dragoceno delo. Delo samo pa bo izravnalo enostranosti, ki jih je danes še precej (posebno glede odnosa do »čiste teorije« in pri postavljanju vzgojnega smotra). Moti le jezik, ki je zelo slab.

J. G.

Dr. J. Ščetinac: Korporativizam i demokracija, Zagreb 1958, samo-založba, str. 112, cena din 20.—.

Pisec, ki je profesor na zagrebški ekonomsko-komercialni visoki šoli, zaključuje s to knjigo niz svojih razprav o korporativizmu in teoriji fašizma sploh.* V pričujoči razpravi pregledno prikazuje korporativistične eksperimente v demokratičnih državah, tako v Belgiji, Franciji, na Holandskem in v Švici, kakor tudi ustroj korporativizma v Salazarjevi Portugalski. V obliki, kot je dandanes vtelesen korporativistični sistem, tvori dejansko nasprotje demokraciji. Ozka povezanost korporativističnega sistema s totalitarno državo je v demokracijah za daljšo dobo kompromitirala vsako korporativistično državno zamisel. Izven dvoma je, da doživljamo krizo parlamentarne (strankarske) demokracije, ne pa demokracije same, ki je človeški družbi neodsvojljivo in že po naravi dano svojstvo. Zato moremo priznavati upravičenost korporativistične ideje v družabnem in državnem življenju le v toliko, kolikor je skladna z demokracijo, katere je danes nujno prešla iz formalne — individualistične v politično-socialno. V tem smislu priznava tudi pisec obstojno upravičenost vsake stanovske državne ureditve. Brez dvoma je to vprašanje eno izmed najaktualnejših in se bomo morali k njemu povrniti, zlasti še, ko bomo mogli primerjati izsledke našega demokratično usmerjenega pisca z onimi še neznanimi mladega slovenskega znanstvenika.

Dr. I. K.

* Korporativno uredjenje države, Zagreb 1955, str. 50

DROBNA POROČILA O KNJIGAH

Thierry Maulnier: *Au delà du nationalisme*, Gallimard, Paris 1958.

Zanimiva knjiga nadarjenega desničarskega ideologa se postavlja na stališče revolucionarne dialektike; v nasprotju z marksizmom mu je revolucija totalna in zaradi tega le nacionalna. »Življenje se bogati in poveča ter dvigne na višjo razvojno ravnilo le s soglasjem in sodelovanjem vseh njegovih sil in bistvenih funkcij.« Napor slehernega nacionalizma naj torej vedno disociira nacionalno idejo od vsakokratne nacionalne strukture. Ker pa to strukturo predstavljajo vedno le konservativne in egoistične sile, zato je prava nacionalna revolucija vedno tudi socialna revolucija. Smoter nacionalnega očiščenja bo vedno popolnejša in človeku pravičnejša država.

Maulnier hoče s tem delom prerasti politične mite: osvoboditi nacionalizem meščanskega značaja, revolucijo pa proletarske izvirnosti.

Pierre Grosclaude: *Alfred Rosenberg et le mythe du XXème siècle*. Sorlot, Paris 1958.

Založba, ki je iz splošne politične potrebe izdala prevod celotnega Hitlerjevega dela, nudi v tej knjigi analizo glavnih tez drugega glavnega nemškega ideologa, Alfreda Rosenberga. Knjiga nudi važno spoznanje, da nacizem ni osebno delo Hitlerjevo, ampak da je s svojimi političnimi in socialnimi tezami izraz temne, silovite in mistične germanske duše. S citati iz Lutherja, Kanta, Nietzscheja, Wagnerja, Paul de Lagarde-a, Spenglerja, H. S. Chamberlain-a, pa tudi iz Gobineau-ja riše enotno in sistematično podobo nemškega privida, ki temelji na pojmu rase in na misteriju krvi.

Alfred Mendizabal: *Aux origines d'une tragédie*. Desclée de Brouwer, Paris 1957.

Studija Alfreda Mendizabala osvetljuje vzroke španske državljanske vojne. Vendar ne upošteva vseh, niti verskih niti socialnih, ki so španskemu razrednemu nasprotju podelili posebno surov značaj, ampak se omejuje na politične. Zato pa predstavlja izčrpno zgodovino španske politike od leta 1923. do 1956. V začetek te dobe pada doba španske diktature, ki vidi Mendizabal v njej poseben pomen. Kajti »kakor koli je zadeva paradokсна, tako je resnično, da je ravno diktatura prebudila ljudstvo in mu podelila zavest lastnega življenja.« Ta zavest se je začela izražati z veliko, razkošno močjo in se borila proti sleherni oviri. Mendizabal gleda zelo pravično in krščansko, dokaz temu leži v 14. poglavju, ko govori o rdečih dnevih v Asturiji, ki jih je osebno pretrpel. Iz vse knjige je videti, da je drama španskega ljudstva neizmerno globlja od ideoloških sporov.

V tem smislu je knjigi napisal veličasten predgovor Jacques Maritain in z njim vzbudil svetovno pozornost, ker je z zgodovinskimi in teološkimi dokazi zanikal križarsko-krščanski, oziroma svetostni značaj Francovega vojaškega pohoda.

Denis de Rougemont: *Journal d'un intellectuel en chômage*. Editions Albin Michel, Paris 1957.

Piscu tega dnevnika ni glavni cilj junak dnevnika, to je on sam, mladi razumnik brez službe, ampak analiza sodobnega stanja zahodno-evropske kulture. To analizo ustvarja na majhnem atlantskem otoku ob francoski obali, kamor se je brez sredstev zatekel s svojo ženo. Med drugimi bistroumnimi spoznanji verskega, kulturnega in socialno političnega značaja se bavi tudi s svojim lastnim življenjskim vprašanjem: »Prosti čas ne nastane samo takrat, kadar nehomo delati zaradi potrebnega počitka. Psihološko prostega časa ne določamo iz razmerja do dela, ampak iz razmerja do gmotne preskrbljenosti, ki nam jo nudi ali delo ali bogastvo...« V poznejših opombah ugotavlja: nezaposlenost je postala poseben način življenja, izrazito duševno razpoloženje, ki ga še nihče ni preučil, niti od zunaj niti iz notranjosti, ker je brezposelnemu preblizu, zaposlenemu pa že predaleč.

**TAKOJ
OBNOVITE NAROČNINO
ZA PRIHODNJI LETNIK!**